

जनवरी 2003

Rs. 10/-

संस्कृत

चन्दमामा

नववर्षस्य सुभाषयाः

चिन्तो: फेनकचयनम्

चतुराः बालाः
सदापि मैसुरुश्रीगन्ध-
बालफेनकम् एव
इच्छन्ति ।

मैसुरुश्रीगन्ध-बालफेनकं
श्रीगन्धवातामयोः तैलेन
समृद्धम् अस्ति । चर्मणः
आरोग्यस्य रक्षणाय नितराम्
उपकारकम् एतत् ।

Almond oil moisturiser and antiseptic soap.

गतेभ्यः अशीतिवर्षेभ्यः
श्रीगन्धस्य सुगन्धं गृहं
गृहं प्रापयन्ती अस्ति
मैसुरुश्रीगन्ध संस्था ।

PIRANHHA

ACTIVE

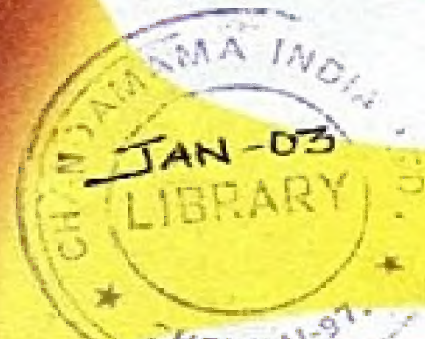
CADET HX

YANKEE

ROBO COP

heroes start early.

z, race, take a tumble or even take a fall.
because it's never too early to be a hero.

पुराणकथावली

२६

उत्तराधिकारी
(बेतालकथा)

१९

मायासरोवरः - १०

११

विघ्नेश्वरः

४५

अन्तरङ्गम्

- ★ अज्ञातप्रायाणि स्थलानि - १० ★ मायासरोवरः- १० ...११
- ★ उत्तराधिकारी ...१९ ★ भारतदर्शनम् ...२५
- ★ पुराणकथावली२६ ★ जयशर्मणः प्रशंसा ...२९
- ★ वार्ताविशेषः ...३३ ★ गुप्तदानम् ...३४
- ★ भाग्यं परिवर्तयितुं नार्हति कोऽपि ...३७
- ★ अमूल्यः परामर्शः ...३८ ★ भारतम् अवगम्यताम् ...४४
- ★ विघ्नेश्वरः - १३ ...४५ ★ विवेकः उदितः ...५१
- ★ भूस्वामिनः तडागः ...५४ ★ दानशीलता ...५८
- ★ अजेयः गरुडः - २१ ...६०
- ★ कालोऽयं मनोविनोदस्य ...६४
- ★ चित्रशोर्षिकास्यर्धा ...६६

SUBSCRIPTION

For USA and Canada

Single copy \$2

Annual subscription \$20

Remittances in favour of

Chandamama India Ltd.

to

Subscription Division

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

No. 82, Defence Officers Colony,

Ekkatuthangal, Chennai - 600 097

E-mail : subscription@chandamama.org

उपायनीविन्यताम्

वायुयानेन भारतेतद्देशान् प्रति

वार्षिक (१२ सञ्चिकाः) - रु. १००/-

भारते रु. १२०/- (युक्पोस्ट द्वारा)

भवदीयं धनं D.D.द्वारा धनदेश(M.O.)द्वारा वा

'Chandamama India Limited'

नाम्ना प्रेषणीयम् ।

विज्ञापिकादानार्थं सम्पर्क्यताम् -

चेन्नै -

Ph - 044-2347384,

2347399

e-mail : advertisements@

chandamama.org

देहली -

मोना भाटिया

Ph - 011-6515111/

6565513/6565516

मुम्बयी -

शर्किलमुल्ला

Ph - 022-2661599/

2661946/2653057

संस्थापकौ -
चक्रपाणिः नागिरेड्डी च

संरक्ष्यतां संवर्ध्यतां च मातृभाषा

समग्रे प्रपञ्चे ६,८०० भाषाभिः लिख्यते, व्यवहियते च । युनेस्को अभिप्रैति यत् सहस्रवर्षाभ्यन्तरे एतासु ९०% भाषाः विलुप्ताः भवेयुः इति । भाषाः यथा यथा प्रवृद्धाः तथा तथा विविधाः संस्कृतयः अपि प्रवृद्धिं गताः इति विश्वासः अस्ति लोके ।

भारते त्रिंशदधिकभाषासु समृद्धं साहित्यम् अस्ति । पञ्चशताधिकाः भाषाः अत्र उपयुज्यन्ते दैनन्दिनव्यवहारे । सर्वे जनाः स्वमातृभाषाविषये विशेषप्रीतिमन्तः भवन्ति प्रायः ।

मातृभाषा मातापित्रोः सकाशात् सम्प्राप्यते । गच्छता कालेन तस्याः भाषायाः अनिर्वचनीयः कश्चन सम्बन्धः अभिवर्धते ।

भाषाः न केवलं संवहनसाधनानि, अपि तु ताः संस्कृत्याः वाहिकाः, जनानां सङ्गमनस्य कारणानि अपि ।

भाषाणां परस्परम् आदानप्रदानम् अतीव सहजम् । भारतीयभाषासु समानाः शब्दाः समानाः वाक्यसंरचनाः च दृश्यन्ते आधिक्येन । एतस्मात् एव जनेषु दृश्यते ऐक्यभावः । विविधाभिः भाषाभिः चन्दमामा प्रकाशयमाना अस्ति यत् तस्य कारणम् अस्ति - एतस्यैव ऐक्यभावस्य वर्धनम् । भारतीयेषु बालेषु परस्परसौहार्दभावः वर्धेत इत्यस्ति अस्माकम् आकांक्षा । एषा तदा एव सफला स्यात् यदा च मातृभाषाः पोषिताः स्युः ।

मातृभाषायाः विषये अनास्थाप्रदर्शनम् अद्य आधुनिकताद्योतकं मन्यन्ते केचन । 'युनेस्को' संस्थया यथा अभ्युहितं तथा अस्माकं मातृभाषाः मन्दमूर्ति न प्राप्नुयुः । स्वस्य भाषायाः पोषणं संवर्धनं च अस्माकम् आद्यं कर्तव्यम् अस्ति ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : <http://www.chandamama.org>

भारतीयाः नायकाः-१६

अत्र कांश्चन ऐतिहासिकनायकान् अधिकृत्य
प्रश्नाः दत्ताः सन्ति । तेषाम् उत्तराणि जानन्तु ।

समुचितोत्तरदातारः
त्रयः पुरस्क्रियन्ते
द्विचक्रिकादानेन

- 1 कुशानराजेषु अहम् एव श्रेष्ठः । बौद्धमतस्य प्रसारार्थं कार्यं कृतवता मया 'अपरः अशोकः' इति ख्यातिः प्राप्ता । अहं कः ?
- 2 कावेरीनदीम् अवरुध्य मया महान् शिलासेतुः निर्मितः । मम नाम्नः शब्दानुवादः भवति - 'दधपादः' इति । मम नाम किम् ?
- 3 मया क्रि. पू. ३२० तमे वर्षे मगधसिंहासनम् आरूढम् । मम साम्राज्यं बङ्गालखाततः अरेबियन्समुद्रपर्यन्तं प्रसृतम् आसीत् । मम नाम किम् ?
- 4 अहं 'मैसूरुव्याघ्रः' इति ख्यातः । मया मैसूरुसंस्थाने कौशेयोद्यमस्य आरम्भः कृतः । मैसूरुराज्यस्य स्वावलम्बिता च परिकल्पिता । मम नाम किम् ?
- 5 अहं १८०२ तमे वर्षे अमृतसरस्य हरिमन्दिरस्य उपरि सुवर्णपटं स्थापनाय पञ्चलक्षं रूप्यकाणि दत्तवान् । मम नाम किम् इति किं भवन्तः जानन्ति ?

प्रतिप्रश्नम् उत्तरं लिखन्तु । एतेषु पञ्चसु नायकेषु प्रियतमः कः किमर्थं च इति दशभिः शब्दैः लिखन्तु । मम प्रियतमः नायकः

भाग्यहीनुः नाम

ययः

कक्ष्या

सङ्केतः

पिन्

दुरवाणी

एतं पुटं पृथक्कृत्य प्रेषयन्तु अधोनिर्दिष्टसङ्केताय -

भारतनायकस्पर्धा-१६

चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्,

८२, डिफेन्स् आफिसर्स् कालोनी

एक्कादुवङ्गल्, चेन्नै - ६०० ०९७

उत्तरप्रेषणाय अन्तिमदिनाङ्कः - ५, फेब्रवरी, २००३

नियमाः -

१. अधिकाष्ट-ऊनचतुर्दशवर्षीयाः एतस्यां स्पर्धायां भागं ग्रहीतुम् अर्हन्ति ।
२. विविधभाषाभिः प्रेषितानि उत्तराणि परिशील्य त्रयः श्रेष्ठाः चीयन्ते । यदि योग्योत्तरदातारः बहवः तर्हि प्रियतमनायकविषये लिखितं वाक्यम् अवलम्ब्य चयनं क्रियते ।
३. निर्णायकानां निर्णयः एव अन्तिमः ।
४. एतं विषयम् अधिकृत्य पत्रव्यवहारः कोऽपि न करणीयः ।
५. विजेतारः पत्रद्वारा सूच्यन्ते ।

भवद्भ्यः

पारितोषिकं ददाति

अधोनिर्दिष्टाः बालाः चन्दमामायां प्रकाशितायां
'हिरो'द्विचक्रिकास्पर्धायां भागम् ऊढ्वा जयं प्राप्य
हिरोद्विचक्रिकां प्राप्तवन्तः सन्ति ।

एप्रिल् - २००२

अभिषेकः, चेन्नै
वि. आशुतोषः, मुम्बयी
वि. अनु, गुण्टूरु

मे - २००२

सौ. लिराबेन्, अमरेली
राजु करमरकरः, बङ्गुरा
सोनम् नागरः, उज्जैन

जून - २००२

अंतुला, कोयम्बतूरु
आश्रय डियोलीकरः, मुम्बयी
गोवर्धनसाहुः, भद्रक

जुलै - २००२

बि. ए. रघुनन्दनः, नलगोण्डा
रौल् तालुकदारः, गौहाती
कार्तिकशर्मा, कोट्टायम्

अगस्ट - २००२

दीप्तिमान् बेहेरा, भुवनेश्वरम्
खितीश बिश्वालः, कोल्कत्ता
निर्बान बाबु, कटक्

सप्टम्बर् - २००२

आकाशदर्शपारेखः, मुम्बयी
आनन्दरामखरावतः, गोवा
गणेशः के.जे., कर्णाटकम्

सङ्क्रान्तौ सूर्यदेवार्चनम्

दक्षिणभारतीये तमिळुनाडुराज्ये आन्ध्र-
कर्णाटकादिषु च पौर्णमास्य महता वैभवेन आचर्यते ।
मकरसङ्क्रमणपर्वदिने सूर्यदेवस्य पूजा करणीया इति
तु अस्माकं परम्परा । सूर्यदेवः ऊर्जायाः मूलम् इति
परिगण्यते । अतः एव भारते बहवः सूर्यदेवालयाः
दृश्यन्ते । तेषु सप्त देवालयाः अतिप्रमुखत्वेन
परिगण्यन्ते ।

ते च प्रमुखाः देवालयाः - ओरिस्सास्थः
कोणार्कीयः सूर्यदेवालयः, अरसबिल्लीयः सूर्य-
नारायणस्वामिदेवालयः, गुजरातस्थः मोथेरीयः
सूर्यदेवालयः, मध्यप्रदेशीयं ब्रह्मण्यदेवमन्दिरम्, असामीयं सूर्यपहारमन्दिरं, बिहारस्थः
गयीयः दक्षिणार्कदेवालयः, तमिळुनाडीयं कुम्भकोणस्थं सूर्यनारमन्दिरं च ।

Sri Suryanayana Moorthy

सिमिलिपाल

विरामदिनानि अरण्यगन्धस्य आघ्राणाय यदि व्ययीकर्तुम् इच्छन्ति भवन्तः, पशुपक्षिणां मधुरकूजनं कलरवं वा यदि भवन्तः श्रोतुम् इच्छन्ति तर्हि ओरिस्साराज्यस्थं सिमिलिपालसंरक्षितारण्यं प्रति गमनाय मतिं कुर्वन्तु ।

समुद्रतलात् ९००मीटरुन्नते समतलप्रदेशे अस्ति सिमिलिपालारण्यम् । एतत् २७५० चतुरस्रकिलोमीटरात्मके प्रदेशे प्रसृतम् अस्ति । एवं सुविशाले प्रदेशे एतत् अस्तीत्यतः एतस्य विविधेषु भागेषु विविधं वातावरणं वृष्टिः च । अतः अत्र शुष्कः प्रदेशः यथा तथैव घनारण्यम् अपि द्रष्टुं शक्यम् ।

एतत् अरण्यं जीववैविध्यस्य खनी, वन्यजीविनां बहूनाम् आवासभूमिः व्याघ्रसन्तति-संरक्षणस्थलं च अस्ति । अत्र १०७६ विधाः सस्यजातयः ८७ विधानि औषधीयसस्यानि, ४२ विधाः पशुजातयः, २९ विधाः सर्पादिजातयः, ३२१ विधाः पक्षिजातयः च अत्र सन्ति

प्रायः । खैरिबुरुमेघसानि-पर्वतोपत्यकानां सौन्दर्यं, बुधबलङ्गा-खैरी-सालन्दीप्रभृतीनां नदीनां रम्य-विलासः इत्यादयः अपि सिमिलिपालप्रदेशे द्रष्टुं शक्याः ।

जशीपुरसमीपे स्थिते रामतीर्थ-प्रदेशे यत् मकरसन्ततिसंरक्षणकेन्द्रम् अस्ति तत् तु सर्वैः अपि यात्रिकैः अवश्यं द्रष्टव्यम् ।

प्राप्तिमार्गः

सिमिलिपालप्रदेशः पुथबटातः (बरिपाडातः २२ कि.मी.दूरे स्थितात्) जशीपुरतः (बरिपाडातः १४ कि.मी.दूरे स्थितात्) वा गत्वा प्राप्तुं शक्यः । नवम्बरमासतः जूनमासस्य मध्यभागं यावत् सिमिलिपालं प्रति गमनम् अनुमन्यते, न अन्यसमये ।

सिमिलिपालारण्यस्य प्रवेशाय अनुमतिपत्रम् आवश्यकम् । तच्च पुथबटातः जशीपुरात् वा केन्द्रात् वा प्राप्तुं शक्यम् ।

मायासरोवरः

90

[सर्पणख-सर्पसखौ जलाशयम् आरुह्य वनवासिनां वसतेः समीपम् आगतौ । सर्पणखः तत्र कृपाणजितः कण्ठे पाशं क्षिप्त्वा तं गृहीतवान् । नरवानरः सर्पसखेन सह युद्धं कृत्वा तम् उन्नीय गतवान् । एतत् ज्ञात्वा जयशीलः सिद्धसाधकः च वसतिं प्रति प्रस्थितवन्तौ । एवं गमनसमये जलाशयम् आरुह्य वेगेन आगच्छन् सर्पणखः ताभ्यां दृष्टः । तदनन्तरम्]

सर्पणखः किञ्चित् अग्रे गत्वा कस्यचित् वृक्षस्य समीपे स्थित्वा सर्पसखं बहुधा आहूतवान् । किन्तु प्रत्युत्तरं किमपि न प्राप्तम् । तस्मात् सः नितरां हताशः जातः । स्वस्य असहायकताविषये एव तस्य क्रोधः आगतः ।

क्रोधावेशवशात् सः स्वकोषात् खड्गं निष्कास्य समीपस्थं वृक्षं तेन बलात् सकृत् प्रहृत्य - “यदि अहं मम सहोदरं सजीवं द्रष्टुं न शक्नोमि तर्हि तम् अपहृतवन्तं नरवानरं तत्स्वामिनं च मम एतेन एव खड्गेन नूनं

संहरिष्यामि । यावत् एतत् कार्यं न सम्पद्यते तावत् एतस्मात् प्रदेशात् अहं न निर्गमिष्यामि । एषा मम प्रतिज्ञा” इति अवदत् ।

गुल्मानां पृष्ठतः निलीय स्थितः जयशीलः एतत् श्रुतवान् । सः सन्तोषेण सिद्धसाधकम् उक्तवान् - “सिद्धसाधक ! श्रुता खलु भवता अपि सर्पणखस्य प्रतिज्ञा ? सः वृक्षाणां साक्षितया एतां कठोरप्रतिज्ञां कृतवान् अस्ति” इति ।

“जयशील ! अग्रजस्य अप्राप्त्या तस्य

मानसिकस्थितिः विषमतां गता अस्ति । किं वयं तं सजीवं ग्रहीतुं शक्नुयाम ?" इति अपृच्छत् सिद्धसाधकः ।

जयशीलः क्षणकालं विचिन्त्य अवदत् - "सिद्धसाधक ! भवतः रूपम् आकारः वेषः व्यवहारः इत्यादयः सामान्येभ्यः भिन्नाः सन्ति । अतः भवान् एव तं सजीवं ग्रहीतुं समर्थः । तत् कार्यं भवता एकाकितया साधयितुं शक्येत वा न वा इति अनन्तरं चिन्तयाम । इदानीं भवान् तस्य पुरतः गत्वा कथमपि तस्य खड्गं वशीकर्तुं प्रयासं करोतु । मायासरोवरं प्रति गन्तुं कः मार्गः, कथं च गन्तव्यम् इत्यादिकं तस्य मुखात् ज्ञातव्यम् अस्ति । तदहं करिष्यामि" इति ।

एतत् अङ्गीकृत्य सिद्धसाधकः सर्पणखेन मेलनाय ततः निर्गतवान् । तस्य निर्गमनस्य अनन्तरं जयशीलः वामनसेनाध्यक्षम् उक्तवान्

- "सेनाध्यक्षवर्य ! विचित्रवेषवतः तस्य शक्तिः का इति वयं सर्वथा न जानीमः । आवश्यकतायां सत्यां भवता सिद्धसाधकस्य साहाय्यं करणीयं भवेत् । अतः भवान् वृक्षाणां मध्ये निलीय तिष्ठन् सर्वं जागरूकतया परिशीलयतु" इति ।

"यथाज्ञापयति आर्यः । भवतः आज्ञा शिरोधार्या मम" इति उक्त्वा सः स्वस्य वाहनम् आरुह्य ततः निर्गतवान् ।

सिद्धसाधकः सर्पणखस्य समीपं गत्वा शूलम् उन्नीय - "मदीयं वृक्षं खड्गप्रहारेण पीडितवान् कः भवान् ? एषः वृक्षः मम आराध्यदेवः इति किं भवान् न जानाति ? किमर्थम् एषः वृक्षः पीडितः भवता ? एतस्य अल्पाम् अपि क्षतिम् अहं सर्वथा न सहे" इति रोषेण अवदत् ।

एतत् श्रुत्वा सर्पणखः स्वस्य खड्गं सिद्धसाधकस्य उरः लक्ष्यीकृत्य गृहीत्वा निर्भयतया स्थितवान् ।

एतत् दृष्ट्वा क्रोधमिश्रितस्वरेण अवदत् सिद्धसाधकः - "अये ! दर्शनात् भासते यत् भवान् मायासरोवरेश्वरस्य सेवकः स्यात् इति । एवं ननु ?" इति ।

एतत् श्रुत्वा सर्पणखः किञ्चिदिव भीतः । सः चिन्तितवान् यत् एषः कश्चन महामान्त्रिकः स्यात्, यदि एवं न स्यात् तर्हि अयं कथं वा अज्ञास्यत् यत् अहं मायासरोवरेश्वरस्य सेवकः इति ? इति ।

सिद्धसाधकः अवगतवान् यत् मम युक्तिः फलिता इति । अतः मनसि एव गर्वं वहन् सः गम्भीरस्वरेण अवदत् - "अहो, कियत्

घाष्ट्यं भवतः । सरोवरेश्वरस्य सेवकः सन् अपि भवान् मां दृष्ट्वा अपि इतोऽपि अश्वस्य उपरि एव उपविष्टः अस्ति खलु ? हुम्, अश्वात् अवतरतु रे" इति ।

सर्पणखः झटिति अश्वात् अवतीर्णः । सिद्धसाधकः तस्य समीपं गत्वा आज्ञापितवान् - "येन खड्गेन भवता वृक्षस्य क्षतिः कृता सः खड्गः एतस्मिन् एव क्षणे मम पदतले अर्पणीयः भवता" इति ।

तदा सर्पणखः सन्देहं प्रकटयन् पृष्टवान् - "मम स्वामिनं भवान् कथं जानाति ? वृक्षस्य पीडा कथं वा ज्ञाता भवता ? प्रत्यक्षदर्शनेन उत मन्त्रशक्त्या ?" इति ।

एतत् श्रुत्वा सिद्धसाधकः हसन् अवदत् - "अये ! मम मन्त्रशक्तिः न सामान्या । भवतः मित्रं मकरकेतुः अपि ज्ञायते मया । सः खड्गः यावत् भवत्समीपे स्थास्यति तावत् भवतः

अपायः निश्चितः । अतः आदौ तं मम पदतले अर्पयतु । तेन एव भवतः हितं सेत्स्यति" इति ।

तावता सर्पणखः किमपि स्मृत्वा अवदत् - "भोः, भवान् कः इति इदानीं स्मृतं मया । नरवानरस्य स्वामी कृपाणजित् भवद्विषयं भवन्मित्रविषयं च माम् उक्तवान् अस्ति । भवतः मूलं ज्ञायते मया । भवान् कापालिकः खलु ?" इति ।

सिद्धसाधकः शूलेन भूमिं सकृत् प्रताड्य - "भवान् मां कञ्चित् सामान्यं कापालिकं मन्यते इति मन्ये । भोः स्मरतु, अहम् अस्मि सिद्धसाधकः । महासिद्धिं प्राप्तवान् महामान्त्रिकः" इति अवदत् ।

"भवतः कुतन्त्रम् अवगतं मया । आदौ मां खड्गहीनं कृत्वा ततः मां गृहीत्वा क्षुद्रदेवतायै कस्यैचित् अर्पयितुम् इच्छति भवान्" इति

सर्पणखाय तस्य दानम् अभिनयन् - "यदि खड्गयुद्धे महती स्पृहा तर्हि एतं स्वीकरोतु तावत्" इति अवदत् ।

"वीरः अन्यस्य कृपया प्राप्तं खड्गं स्वीकर्तुं न इच्छति । स्वशौर्येण यत् प्राप्तं तदेव भवति तदीयम्" इति गम्भीरस्वरेण उक्तवान् सर्पणखः ।

ततः सः पादेन भूमिं सकृत् प्रहृत्य सिद्धसाधकम् आक्रान्तुम् उद्युक्तः । किन्तु तावता सिद्धसाधकः तं कटौ गृहीत्वा उपरि क्षिप्तवान् । यावत् सः भूमिसमीपम् आगतः तावता पुनः तस्य कण्ठं पादौ च गृहीत्वा - "अहो, महाकालाय बलिरूपेण अर्पयितुं योग्यः जनः अद्य मया लब्धः" इति उक्त्वा सकृत् तं भ्रामयित्वा ततः बलात् भूमौ पातितवान् ।

सर्पणखः इदानीं भयेन कम्पते स्म । अधोमुखतया पतितः सः कष्टेन उत्थाय उपविश्य करौ योजयित्वा दैन्येन - "महाशयाः, मां मा मारयन्तु कृपया । अहं मम सहोदरश्च मकरकेतुम् अन्विष्यन्तौ अत्र आगतौ । मम भ्रातरं सर्पसखं नखानरः उन्नीय नीतवान् अस्ति । तं कथमपि अन्विष्य अहं भवतां समीपम् एव प्रत्यागमिष्यामि । कृपया अनुग्रहं कुर्वन्तु" इति प्रार्थितवान् ।

"गर्वस्य अपगमात् इदानीं भवतः बुद्धिः सम्यक् जाता अस्ति" इति सर्पणखम् उक्त्वा सिद्धसाधकम् उद्दिश्य - "सिद्धसाधक ! महाकालाय बलिरूपेण अर्पयितुं नायं समयः । त्वरां मा करोतु" इति उक्त्वा सर्पणखं पश्यन् सः पुनः अवदत् - "भवतः सहोदरस्य

वदन् सर्पणखः सिद्धसाधकं खड्गेन प्रहर्तुम् आगतः ।

तावता झटिति सेनाध्यक्षः सर्पणखस्य पृष्ठतः आगतवान् । तदीयः मेषः सर्पणखं पृष्ठे बलात् अतुदत् । तस्मात् सर्पणखः अधोमुखतया अपतत् । तदीयः खड्गः हस्तात् च्युतः सन् दूरे अपतत् ।

सिद्धसाधकः तस्य खड्गस्य उपरि स्वपादं स्थापितवान् । तावता जयशीलः अपि तत्र उपस्थितः । अधोमुखतया पतितं सर्पणखम् उत्थाप्य सः अवदत् - "अये ! सर्पणख ! विलक्षणं नाम भवतः । नामानुगुणं रूपम् अपि विलक्षणम् एव । सर्पः जिह्वावान् भवति इति मया श्रुतम् आसीत्, किन्तु सः नखवान् भवति इति तु न श्रुतम् आसीत् मया अद्यावधि" इति ।

ततः सः सिद्धसाधकतः खड्गं स्वीकृत्य

अन्वेषणविषये वयम् अपि निश्चयेन साहाय्यं करिष्यामः । ततः पूर्वं भवता वचनं दातव्यं यत् अस्मदादेशः विना विरोधं पालयिष्यते इति । भवान् अस्मान् मायासरोवरं नयेत्” इति ।

“यस्य सरोवरस्य नाम भवन्तः वदन्तः सन्ति तं यदि अहं दर्शयेयं तर्हि मम शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत् । शापः मां ग्रसेत्” इति भीत्या अवदत् सर्पणखः । तस्य मुखं कान्तिहीनं जातम् आसीत् ।

“एवम् ! शापवशात् यत् भवेत् तद् इदानीम् एव अहं करिष्यामि” इति वदन् जयशीलः कोषात् खड्गम् आकृष्टवान् । तावता अश्वस्य खुरपुटध्वनिः दूरात् श्रुतः । सर्वे तस्यां दिशि दृष्टिं प्रसारितवन्तः ।

कृपाणजित् जलाश्वम् आरुह्य वेगेन आगच्छन् खड्गम् इतस्ततः चालयन् - “सः जयशीलः कः ? तत्सहचारी कापालिकश्च कः ? तौ अहं मारयिष्यामि । खण्डशः कर्तयिष्यामि” इति उच्चैः वदन् वृक्षाणां मध्ये गच्छन् आसीत् ।

तदा सर्पणखः सिद्धसाधकस्य हस्तं गृहीत्वा - “महाशय ! अलं शूलप्रयोगेण । मम प्रार्थनां शृणोतु तावत् । एतेन दुष्टेन पालितः नरवानरः एव मम अग्रजम् उन्नीय अनयत् । अतः सः नरवानरः कुत्र इति एतस्य मुखात् ज्ञात्वा अहम् एव एतं संहरिष्यामि” इति अवदत् ।

जयशीलः खड्गं सर्पणखाय यच्छन् - “सः कृपाणजित् खड्गयुद्धे नितरां निपुणः । अतः जागरूकताश्रयणं वरम्” इति उक्त्वा सिद्ध-

साधकेन सह वृक्षाणां मध्ये कुत्रापि अदृश्यतां गतः ।

एतावता जलाश्वं चालयन् आगतः कृपाणजित् सर्पणखं दृष्ट्वा तत्समीपम् आगत्य - “भोः, कः भवान् ? गढेकोण्डस्य वसति-समीपे मत्कण्ठे पाशं क्षिप्तवान् भवान् एव खलु ?” इति अपृच्छत् ।

“आम् । अहम् एव सः । भवान् यं जलाश्वम् आरुढवान् अस्ति सः जलाश्वः मदग्रजस्य । मम भ्राता कुत्र ? किं तस्य काऽपि हानिः कृता भवता ?” इति सोद्देगं पृच्छन् सर्पणखः कृपाणजितः समीपम् आगतवान् ।

कृपाणजित् स्वस्य हस्तौ उन्नीय - “भोः, तत्रैव तिष्ठतु तावत् । नरवानरः जलाश्वम् आरुढवन्तं भवत्सहोदरम् अकस्मात् उन्नीय कुत्रापि गतवान् । कस्यचित् वृक्षस्य पार्श्वे

इति ।

“भवदुक्तं युक्तम् एव । किन्तु तौ अस्माकं नेत्रपथात् अपगच्छन्तौ स्तः । झटिति इति-कर्तव्यता निर्णेतव्या अस्माभिः” इति अवदत् सिद्धसाधकः ।

वामनसेनाध्यक्षः दूरे स्थित्वा आश्चर्येण नेत्रे विशालीकृत्य एतत्सर्वं पश्यन् आसीत् । जयशीलः तं स्वसमीपम् आहूय अवदत् - “सेनाध्यक्षवर्य ! धावन्तौ तौ अस्माभिः ग्रहीतव्यौ स्तः । एतस्मिन् परिसरे भवतः जनाः वसन्ति खलु ? तान् सावधानान् कृत्वा किम् एतौ सजीवं ग्राहयितुं शक्नुयात् भवान् ?” इति ।

“श्रीमन् ! एतत् तु न कष्टकरं कार्यम् । अहं मम जनान् सावधानान् करिष्यामि इदानीम् एव” इति उक्त्वा सेनाध्यक्षः स्वस्य वाहनम् आरुह्य ततः निर्गतवान् ।

“सिद्धसाधक ! आवां तस्य लघुपर्वतस्य उपरि स्थित्वा एतेषां हस्तकौशलं प्रत्यक्षं पश्याव तावत्” इति उक्त्वा समीपस्थं लघु-पर्वतम् आरूढवान् जयशीलः । सिद्ध-साधकः तम् अनुसृतवान् ।

सर्पणखः कृपाणजितम् अनुसरन् आसीत् । तस्य मनसि अभ्रासत यत् वृक्षबहुले एतस्मिन् घने अरण्ये एतस्य ग्रहणं न शक्यम् एव इति । अतः सः उच्चस्वरेण कृपाणजितम् अवदत् - “भोः कृपाणजित् ! गमनं स्थगयतु तावत् । मम भ्राता जीवति उत न इति मां वदतु । तं जलाश्वं मह्यं प्रत्यर्प्य भवान् इतः कामं निर्गच्छतु नाम” इति ।

“जलाश्वं प्रतिप्राप्य भवान् मां न मारयेत्

स्थितः एषः जलाश्वः मया प्राप्तः” इति अवदत् ।

“मया यत् पृष्टं तस्य उत्तरं न एतत् । मम भ्राता कुत्र रे ?” इति क्रोधेन पृच्छन् सर्पणखः कृपाणजितः समीपं गतवान् ।

एतत् दृष्ट्वा नितरां भीतः कृपाणजित् स्वस्य अश्वं परावर्त्य - “मम परमशत्रुः अस्ति जयशीलः । तस्य मारणम् एव मम प्रथमं लक्ष्यम् । भवादृशैः सह युद्धेन कालं यापयितुम् अहं न इच्छामि” इति उक्त्वा स्वस्य अश्वं वेगेन चालितवान् ।

सर्पणखः अपि स्वस्य अश्वं परावृत्त्य कृपाणजितम् अनुसृतवान् । वृक्षाणां पृष्ठतः स्थित्वा एतत्सर्वं दृष्ट्वा जयशीलः सिद्धसाधकम् अवदत् - “तत्र धावतोः एकतरः अस्माकं शत्रुः । अपरस्य मैत्री सम्पादिता चेत् मायासारोवरं प्रति गमनाय मार्गः ज्ञायेत”

इत्यत्र कः विश्वासः ? अहं भवता सह युद्धात्
बिभेमि इति न । युद्धे कस्य जयः इति भगवान्
एव जानाति । जयशीलस्य मारणात् पूर्वम्
अहं मरणं स्वागतीकर्तुं न इच्छामि । अतः
आदौ जयशीलस्य संहारः करिष्यते । ततः
भवन्तं संहरिष्यामि" इति वदन् अश्वं वेगेन
चालयन् कस्याश्चित् नद्याः तीरं प्राप्तवान् सः ।

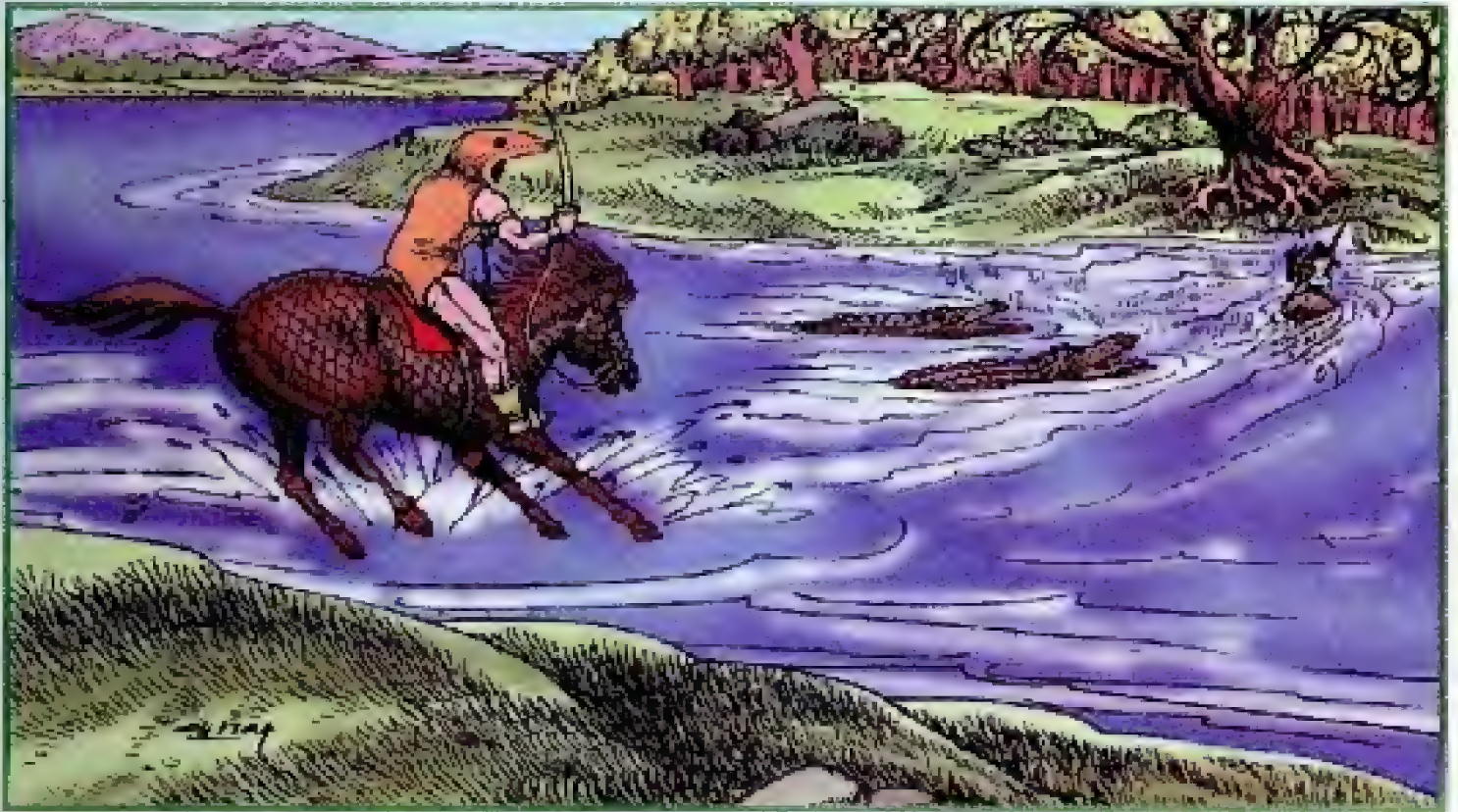
तम् एव अनुसरन् वेगेन आगतः सर्पणखः
अपि तत् नदीतीरं प्राप्तवान् । अनुतटं धावन्तं
कृपाणजितम् अनुसृतवान् सः ।

अग्रान्तरे सावधानतासम्पादनाय वादितायाः
ढक्कायाः ध्वनिः वनवासिभिः श्रुतः । ते
कृपाणजितं सर्पणखं च अनुसरन्तः तौ सजीवं
ग्रहीतुं प्रयासं कृतवन्तः । तेषां हस्तेषु शूलानि
आसन् । केचन वनवासिनः कृपाणजितः पुरतः
शूलधारिणः सन्तः स्थिताः आसन् । अतः
कृपाणजित् अग्रे धावितुं न शक्नोति स्म ।

प्रतिगन्तुम् अपि सः न शक्नोति स्म, यतः
सर्पणखः खड्गहस्तः सन् तम् अनुसरति स्म ।

कृपाणजित् अचिन्तयत् यत् इदानीं नद्यां
पतनं विना अन्यः मार्गः नास्ति इति । अतः
सः प्रवाहस्य दिशि अश्वं प्रेरितवान् । तदा
तेन प्रवाहे उभौ मकरौ दृष्टौ !

तौ घोरमकरौ दृष्ट्वा सः स्तब्धः जातः ।
'मम पृष्ठतः शत्रुः खड्गहस्तः सन् संहाराय
आगच्छन् अस्ति । पुरतः अन्ये शूलहस्ताः
सन्तः मम ग्रहणाय उद्युक्ताः दृश्यन्ते । नदीं
प्रविश्य पलायनं करोमि इति यावत् अहं
चिन्तयामि तावता तत्र घोरमकरयोः उपस्थितिः
दृश्यते ! सर्वत्रापि मृत्युलीला ! इदानीं किं
करणीयं मया ? कीदृशं मरणम् अङ्गी-
करणीयम् ? शत्रूणां हस्तगतः यदि भवेयं
तर्हि मरणं निश्चितम् । किन्तु नद्यां न तथा ।
कथमपि प्राणरक्षणम् अपि सम्भवेत् । अपि

च मया आरूढः अस्ति जलाश्वः । सः जले कथमपि स्वप्राणान् रक्षितुं प्रयासं कुर्यात् । तदा ममापि प्राणरक्षणं भवेत् कदाचित्' इति चिन्तयित्वा सः जलस्य दिशि एव अश्वं प्रेरितवान् ।

कृपाणजितम् अनुसृत्य आगतः सर्पणखः एतत् दृष्ट्वा स्वगतम् अवदत् - "अहो, महामूर्खः एषः ! मकरौ दृष्ट्वा अपि नदीम् अवतीर्णः अस्ति अयम् । एतं मकरौ खादतां नाम । किन्तु जलाश्वः अक्षतः तिष्ठेत् । यदि मम भ्राता प्राप्येत तर्हि मायासरोवरं प्रति-गमनाय एषः जलाश्वः एव एकमात्राधारः" इति । अतः सः अपि अश्वसहिततया नदीं प्राविशत् ।

उभौ अपि मकरौ कृपाणजितम् अनु-सृतवन्तौ । प्रवाहवेगश्च कृपाणजितम् अधः प्रेषयति स्म । सर्पणखः खड्गहस्तः सन् पृष्ठतः आसीत् । तीरस्थाः वनवासिनः पाषाण-क्षेपणेन तस्य पीडनम् आरब्धवन्तः ।

सर्पणखः उच्चस्वरेण तान् अवदत् - "अहं भवतां मित्रम् अस्मि । तं दुष्टम् अहं सजीवं ग्रहीष्यामि । अतः पाषाणक्षेपणं

स्थगयन्तु कृपया" इति ।

एतावता तेन लक्षितं यत् कश्चन मकरः कृपाणजितः पादं ग्रहीतुम् उद्युक्तः इति । कृपाणजित् खड्गस्य अग्रभागेन तम् अविध्यत् । एतस्मात् सः मकरः व्रणितः सन् जले लुण्ठनम् आरब्धवान् । तावता अपरः मकरः अश्वस्य अपरपार्श्वं गत्वा मुखं व्यादाय कृपाणजितः ग्रहणाय आगतः । एतत् दृष्ट्वा जलाश्वः नितरां भीतः । अतः सः तीरस्य दिशि गन्तुं प्रयासम् अकरोत् । कृपाणजित् खलीनम् आकर्षन् तस्य निग्रहाय प्रयत्नं करोति स्म । तथापि भीतः सः कृपाणजितं तटस्थस्य वृक्षस्य समीपम् अनयत्, यश्च प्राणहारी आसीत् ।

तस्य मृत्युवृक्षस्य समीपे एव स्थिताः वनवासिनः उच्चस्वरेण उक्तवन्तः - "अये, अश्वं प्रतिनयतु । अन्यथा सः वृक्षः भवन्तं खादिष्यति" इति ।

अश्वस्य निग्रहणं स्थगनं वा कर्तुं न शक्तं कृपाणजिता । यदा मृत्युवृक्षः आसन्नः तदा काचित् शाखा कृपाणजितं बाहुभ्याम् इव गृहीत्वा उन्नेतुम् उद्युक्ता जाता ।

- (अनुवर्तते)

वेताल- कथा

उत्तराधिकारी

निर्विक्रमः स्वीकृतं कार्यं त्यक्तुम्
अनिच्छन् पुनरपि वृक्षस्य समीपं
गतवान् । वृक्षम् आरुह्य शाखायां
लम्बमानं शवं स्कन्धे आरोप्य अधः
आगतवान् । ततः यथापूर्वं मौनेन श्मशानं
प्रति प्रस्थितवान् । तदा शवान्तर्गतः वेतालः
अवदत् - "अये राजन् ! भवतः व्रतबुद्धिः
भस्माधारणी इत्यत्र नास्ति सन्देहः । किन्तु
सम सन्देहः यत् व्रतबुद्धिमान् भवान्
युक्तायुक्तविवेकी अपि स्यात् वा न वा
इति । यौवनं, धनसम्पत्तिः, प्रभुत्वम्
इत्यादयः विवेकं नाशयन्ति । विवेके भ्रष्टे
निर्णयाः असमीचीनाः भवन्ति । एतस्य
व्रत्यक्षम् उदाहरणम् अस्ति वज्रनाथः ।
महाधनिकः आसीत् । स्वस्य
उत्तराधिकारिणः चयनविषये तेन

एतादृशः व्यवहारः वज्रनाथस्य खेदं दिने दिने वर्धयति स्म ।

कदाचित् नागेन्द्रवर्मा नाम कश्चन बन्धुः वज्रनाथस्य गृहम् आगतवान् । भोजनस्य अनन्तरं सः वज्रनाथम् उक्तवान् - "मम पुत्रः चन्द्रशेखरः बुद्धिमान् । स्थानीये गुरुकुले यावत् अध्येतुं शक्येत तावत् अधीतं तेन । वाणिज्यशास्त्रे विशेषनैपुण्यं प्राप्तुम् इच्छति सः । तदर्थं मणिद्वीपं प्रति सः प्रेषणीयः इति मम इच्छा । किन्तु एतदर्थं यत् आर्थिकबलम् आवश्यकं तत् मयि नास्ति । यदि भवान् किञ्चित् आर्थिकसाहाय्यं कुर्यात् तर्हि मम पुत्रस्य विद्याभ्यासः विना विघ्नं समाप्तः भवेत्" इति ।

"सरस्वत्याः कृपां प्राप्तुम् अहं अस्ति भवतः पुत्रः इति तु महतः सन्तोषस्य विषयः । तस्य अध्ययनाय यः व्ययः भवेत् तम् अहं निर्वक्ष्यामि । भवान् निश्चिन्तः भवतु । तं मणिद्वीपं प्रति प्रेषणाय व्यवस्थां करोतु" इति अवदत् वज्रनाथः । ततः सः चन्द्रशेखरस्य विद्याभ्यासाय यावत् धनम् आवश्यकं तावत् नागेन्द्रवर्मणे दत्तवान् ।

बान्धवाः एतां वार्तां ज्ञातवन्तः । ते अचिन्तयन् - 'चन्द्रशेखरस्य बुद्धिमत्तया वज्रनाथः आकृष्टः अस्ति । तम् एव सः स्वस्य उत्तराधिकारिणं कर्तुम् इच्छति । अतः एव तस्य विद्याभ्यासाय तावत् धनसाहाय्यं कृतम्' इति ।

कदाचित् वज्रनाथः पत्न्या सह मन्दिरं गच्छन् आसीत् । मन्दिरसमीपे कश्चन युवकः अयाचत् - "श्रीमन् ! नितरां बुभुक्षितः

प्रमादः कृतः । भवतः मार्गायासस्य परिहारार्थं तस्य कथां श्रावयामि । श्रद्धया शृणोतु तावत्" इति ।

वज्रनाथः विक्रमपुरस्य निवासी । सः धनाढ्यः दयालुः चापि । साहाय्यम् इष्ट्वा आगतं यं कमपि निराशं न कृतवान् आसीत् सः ।

महती सम्पत्तिः कीर्तिः च अस्ति चेदपि तदीये जीवने निश्चिन्तता तु न आसीत् । यतः सः निस्सन्तानः आसीत् । 'आवयोः अनन्तरं को वा एतस्याः सम्पत्तेः उत्तराधिकारी स्यात्, को वा आवां सद्गतिं प्रापयेत् ?' इति सः तत्पत्नी च सदा चिन्तयतः स्म ।

तयोः सन्तानराहित्यं बान्धवाः जानन्ति स्म एव । अतः ते तयोः कृत्रिमप्रीतिम् अधिकतया प्रदर्शयन्तः मिथ्याप्रशंसां कुर्वन्ति स्म । तेषाम्

अस्मि । किञ्चित् साहाय्यं करोतु कृपया”
इति । वज्रनाथः तस्मै कानिचन रूप्यकाणि
दत्तवान् । एतत् दृष्टवतः तस्य युवकस्य मुखं
विकसितं जातम् ।

सप्ताहानन्तरं पुनः वज्रनाथः यदा मन्दिरम्
आगतवान् तदा सः एव युवकः तेन दृष्टः ।
किन्तु सः भिक्षायांचनं कुर्वन् न आसीत्,
प्रत्युत मन्दिरस्य पुरतः पुष्पाणि विक्रीणानः
आसीत् ।

वज्रनाथं दृष्ट्वा सः करौ योजयित्वा -
“श्रीमन् ! भवादृशैः दातृभिः दत्तैः नाणकैः
अहं मम उदरं पूरयन् आसम् । सप्ताहात् पूर्वं
भवता अधिकं धनं दत्तम् । तेन अहं पुष्पाणि
क्रीत्वा तेषां वाणिज्यम् आरब्धवान् अस्मि ।
इदानीं मम जीवनं तृप्तिपूर्णम् अस्ति । भवता
यत् धनं दत्तं तत् कदाचित् अहं प्रत्यर्प-
यिष्यामि” इति अवदत् ।

तं दृष्ट्वा वज्रनाथः नितरां सन्तुष्टः । ततः
आरभ्य यदा यदा सः मन्दिरम् आगच्छति
स्म तदा सर्वदा तस्मात् एव पुष्पाणि क्रीणाति
स्म । एवम् एव दिनानि गतानि ।

कदाचित् मध्यरात्रे वज्रनाथः अकस्मात्
जागरणं प्राप्तवान् । तस्य मनः चिन्ताकुलम्
आसीत् ।

तस्य पत्नी पत्युः चिन्तायाः कारणं पृच्छन्ती
अवदत् - “भगवता अस्मभ्यं प्रभूता सम्पत्तिः
दत्ता अस्ति । किन्तु सन्तानः न दत्तः । अतः
अस्माकं बन्धूनां पुत्रः कोऽपि दत्तकरूपेण
स्वीकृतः चेत् वरं भवेत् । सः अग्रे अस्माकं
वाणिज्ये साहाय्यं कुर्यात् । एवं ननु ?”
इति ।

“आम् । किन्तु दत्तकरूपेण यः
स्वीक्रियेत सः बन्धुः एव भवेत् इति न ।
कश्चित् धर्मबुद्धिः चेतव्यः अस्माभिः ।
तादृशः एव योग्येन क्रमेण धनस्य उपयोगं
कुर्यात् । अतः दैवे भक्तिः, धर्मे रतिः च
यस्य विशेषतः अस्ति तादृशः कश्चन युवकः
अन्वेष्टव्यः अस्माभिः” इति ।

“अस्तु । सर्वं कारयिष्यति भगवान् एव ।
अतः इदानीं निश्चिन्ततया भवान् निद्रां करोतु”
इति उक्तवती पत्नी ।

अनन्तरदिने वज्रनाथः मन्दिरं गतवान् ।
तत्र कश्चन युवकः तस्य अवधानम् आकर्षत् ।
सः युवकः मन्दिरस्य कोणे पद्यासने उपविश्य
ध्याने निमग्नः आसीत् । अग्रिमेषु पञ्चषेष्
दिनेषु अपि सः युवकः तथैव तत्र उपविष्टः
आसीत् ।

षष्ठे दिने यदा युवकः नेत्रे उन्मीलितवान्

तदा वज्रनाथः तं पृष्ठवान् - 'वत्स ! किं नाम भवतः ? किं क्रियते भवता ? कुत्रत्यः भवान् ?' इति ।

'अहं कश्चन अनाथः अस्मि । सत्यवान् इति मम नाम । सर्वदा भगवतः ध्यानं मम प्रवृत्तिः' इति विनयेन वज्रनाथम् उक्तवान् सः युवकः ।

'भवतः अन्नपानादिव्यवस्था कथं प्रचलति ?' इति कुतूहलेन तं पृष्ठवान् वज्रनाथः ।

'तां व्यवस्थां करोति भगवान् एव । यदा अहं ध्याने निमग्नः भवामि तदा बुभुक्षादयः मां न बाधन्ते आधिक्येन । सर्वेषां रक्षणं यः करोति सः एव भगवान् ममापि रक्षणं करोति । अतः अन्नादिविषये अहं कदापि अधिकतया न चिन्तयामि । यदृच्छया यत् प्राप्यते तावता एव तृप्तिः मम' इति चन्दमामा

अवदत् सत्यवान् ।

एतानि वचनानि श्रुत्वा वज्रनाथः नितरां सन्तुष्टः । 'एतादृशः एव योग्यः तरुणः जनः मया अन्विष्यमाणः आसीत्' इति अचिन्तयत् सः ।

गृहं प्रत्यागतः सः पत्नीं सर्वान् विषयान् उक्तवान् । सा अपि एतत् श्रुत्वा सन्तोषं प्राप्तवती । तौ निर्णीतवन्तौ यत् तस्य युवकस्य व्यवहारस्य परिशीलनार्थं जनाः योजनीयाः इति ।

तस्मात् दिनात् तस्य युवकस्य आहार-व्यवस्था वज्रनाथेन कृता । तदीयाः सेवकाः तस्य युवकस्य सर्वान् अपि व्यवहारान् परिशीलयन्तः आसन् ।

द्वित्राणां दिनानाम् अनन्तरं ते वज्रनाथम् उक्तवन्तः - 'महाशय ! तस्य युवकस्य नेत्राभ्याम् अश्रूणि सदा प्रवहन्ति भवन्ति' इति ।

आश्चर्यचकितः वज्रनाथः तस्मिन् एव दिने युवकस्य समीपं गत्वा अवदत् - 'किमर्थं सदा अश्रूणि स्रावयति भवान् ? कीदृशं कष्टं बाधते भवन्तम् ? यदि भवान् स्वसमस्यां मां वदेत् तर्हि तस्याः निवारणार्थम् अहम् अपि साहाय्यं कुर्याम्' इति ।

सत्यवान् वज्रनाथस्य पादौ गृहीत्वा अश्रूणि स्रावयन् एव प्रार्थितवान् - 'श्रीमन् ! कृपया उदारेण महात्मना भवता पापी अहं क्षन्तव्यः' इति ।

'क्षमायाचनं किमर्थम् ? कः अपराधः कृतः भवता ? किमर्थम् आत्मानं पापिनं कथयति भवान् ? सर्वं विस्तरेण वदतु तावत्'

इति उक्तवान् वज्रनाथः ।

“भवान् यथा चिन्तयति तथा दैवभक्तः
न अहम् । अहम् अस्मि कश्चन चोरः ।
कदाचित् मध्यरात्रे अहं भवतः गृहम्
आगतवान् आसं चौर्यार्थम् । तस्मिन् समये
भवान् दत्तकस्वीकारविषयं पत्नीं वदन्
आसीत् । तदा अहं चिन्तितवान् यत् भवतः
सम्पत्तेः उत्तराधिकारितां प्राप्तुम् एषः
सुवर्णावसरः इति । अतः अहं तद्दिने विना
शब्दं भवतः गृहात् निर्गतः । भवान्
तदनन्तरदिने मन्दिरम् आगमिष्यति इति अहं
जानामि स्म । अतः अहं भक्तस्य वेषं धृत्वा
ध्याने निमग्नः जातः । मया यथा चिन्तितं
तथैव प्रवृत्तम् । भवता अहं दृष्टः । किन्तु
गच्छता कालेन भगवति भक्तिः मयि
उद्बुद्धा । पूर्वं मया कृतानि चौर्याणि, पापानि
च माम् अपीडयन् । तस्मात् आत्मनि घृणा
उत्पन्ना । अप्रयत्नेन एव नेत्राभ्याम् अश्रुधारा

निर्गता” इति स्वकथाम् उक्तवान् सत्यवान् ।

एतानि वचनानि श्रुत्वा वज्रनाथः आश्चर्येण
स्तब्धः जातः ।

तदा सत्यवान् एव पुनः अवदत् - “भवान्
धर्मात्मा अस्ति । अहं च पापी । भवन्तं
वञ्चयितुं मया प्रयासः कृतः । अतः भवान्
यं दण्डं विधत्ते तम् अहं सन्तोषेण स्वीकरोमि ।
दण्डम् अनुभूय एतत् नगरं त्यक्त्वा अन्यत्र
गमिष्यामि” इति ।

वज्रनाथः क्षणकालं विचिन्त्य - “वत्स !
भवता एतत् नगरं त्यक्तव्यं नास्ति । भवान्
एव मम सम्पत्तेः उत्तराधिकारी” इति उक्त्वा
तेन सह स्वगृहं गतवान् ।

वैतालः एवं कथां समाप्य अवदत् - “अये
राजन् ! वज्रनाथः चोरं पापिनं च तं सत्यवन्तं
किमर्थम् उत्तराधिकारिणं कृतवान् ? किं तस्य
उचितानुचितनिर्णयसामर्थ्यम् अपगतम् ?
चन्द्रशेखरः बुद्धिमान् । वाणिज्यशास्त्रम् एव

पठितुम् उद्युक्तः सः । तादृशः दक्षः एव उत्तराधिकारित्वेन नियोक्तव्यः आसीत् खलु वज्रनाथेन ? अथवा सः पुष्पविक्रेता तरुणः वा उत्तराधिकारी करणीयः आसीत् । सः अल्पेन एव धनेन पुष्पविक्रयणम् आरब्धवान्, स्वस्य स्वावलम्बिताप्रवृत्तिं निरूपितवान् च । अतः तस्य वाणिज्यनैपुण्यं स्पष्टम् । एतौ उभौ अपि परित्यज्य तेन चोरः किमर्थम् उत्तराधिकारी कृतः ? किम् एतत् उचितम् ? किम् एतत् तस्य मूर्खतां न द्योतयति ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्" इति ।

तदा मौनेन स्थातुम् अशक्तः त्रिविक्रमः अवदत् - "उत्तराधिकारिणः चयने वज्रनाथेन दोषः न कृतः । तस्य निर्णयः उचितः एव । सः दानशीलः । अतः सः चन्द्रशेखरस्य अध्ययनाय धनं दत्तवान् । चन्द्रशेखरः उत्तराधिकारित्वेन स्वीकरणीयः इति विचारः तस्मिन् न आसीत् । सः भिक्षुकः युवकः धनस्य मूल्यं जानाति स्म, योग्येन क्रमेण उपयोगम् अपि जानाति स्म । वज्रनाथः

बुद्धिमन्तः, वाणिज्यदक्षं वा स्वस्य उत्तराधिकारिणं कर्तुं न इच्छति स्म । सः इच्छति स्म धर्ममार्गानुयायिनम् । सत्यवान् चोरः आसीत्, सः वज्रनाथं वञ्चयितुम् उद्युक्तः आसीत्, सः कपटवेषधारी आसीत् इत्यादिकं सत्यम् एव । किन्तु भगवतः ध्यानेन तस्मिन् महत् परिवर्तनं जातम् । सः भगवद्भक्तः अपि जातः । पश्चात्तापग्निः तस्य सर्वाणि पापानि अदहत् । सः अर्थतः अपि सत्यवान् जातः । अतः एव सः वज्रनाथं क्षमां प्रार्थितवान्, प्रवृत्तं सर्वम् उक्तवान् च । 'यस्य धर्मे रक्तिः दैवे भक्तिः च भवति सः एव धर्ममार्गेण मम सम्पत्तिं विनियोक्तुम् अर्हति' इति वज्रनाथः जानाति स्म । सम्पत्तिवर्धनं तस्य लक्ष्यं न आसीत् । योग्येन क्रमेण सम्पत्तेः विनियोगः तस्य उद्देशः आसीत् । अतः एव सः सत्यवन्तम् उत्तराधिकारिणं कृतवान् । तस्य निर्णयः निश्चयेन अस्ति औचित्यपूर्णः" इति ।

एवं वदता त्रिविक्रमेण मौनभङ्गः कृतः आसीत् । अतः शवान्तर्गतः वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षस्य शाखाम् अवलम्बितवान् ।

कौमुद्यां भवतु स्पर्शक्रीडा

कौमुदीमयी रात्रिः । श्रान्तिकारणतः नीरसता ।
किं करणीयम् इति चिन्ता । एवं ननु ? अत्रास्ति
मनोविनोदार्थं मार्गः । समानमनस्कान् कांश्चन
मेलयन्तु । 'छाया-कान्ति'क्रीडा प्रचलतु । एषा
आधिक्येन क्रीडयते तमिलुनाडुराज्ये । धावन-
ग्रहणक्रीडायाः सामान्यं रूपम् एव छायाकान्तिक्रीडा
नाम । क्रीडकाः द्विधा विभक्ताः भवन्ति तत्र । एकः
पक्षः छायायाम्, अपरः कान्तिमये प्रदेशे च तिष्ठति । स्वप्रदेशात् बहिः स्थिताः स्पर्शनेन
बाह्यान् कर्तुं शक्याः । एकैकोऽपि पक्षः पर्यायक्रमेण कञ्चित् प्रेषयति विपक्षीयान् क्षेत्रात्
बहिः आनयनाय अभिप्रेरयितुम् । यदि विपक्षीयैः कञ्चित् स्पर्श्यते तर्हि स्पर्शं प्राप्तवतः
पक्षस्य एकः अङ्कः हीयते । अग्रिमे पूर्णिमादिने भवताम् अपि भवतु एषा क्रीडा ।

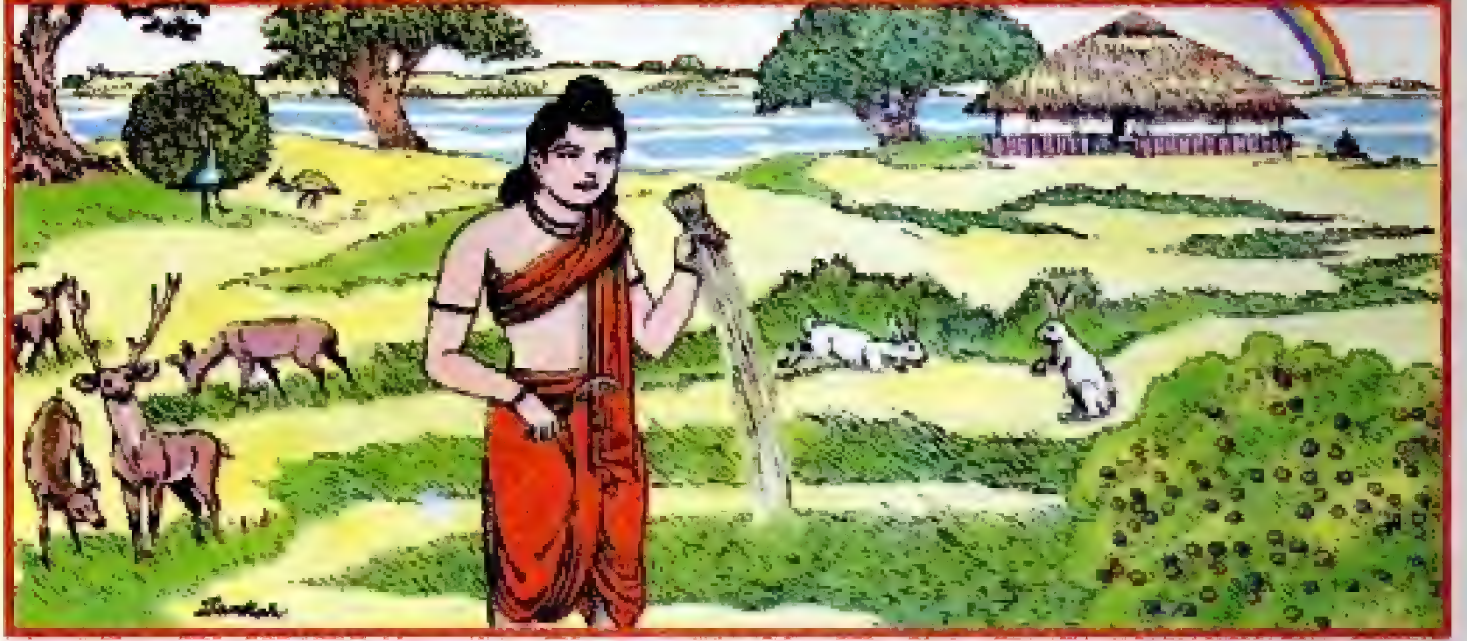

वातामानि न भक्षणाय !

नाणकानि रूप्यकाणि च सस्यम् इव
वर्धयितुं शक्यानि इत्यत्र किं विश्वासः भवेत्
भवताम् ? पूर्व १७ शतके गुजरातराज्ये
तिक्तवातामफलं धनरूपेण उपयुज्यते स्म ।
षट्तिः वातामफलानि पैसामूल्यम् अर्हन्ति स्म ।

मेघानां प्रीतिपात्रीभूतः संन्यासी

ऋष्यशृङ्गः कश्चन तरुणः । अरण्ये एव तस्य वासः । अरण्ये सदा सञ्चरन् सः बहून् आध्यात्मिकविषयान् अधीतवान् । किन्तु प्रापञ्चिकविषयाणां सर्वथा अनभिज्ञः सः । ऋष्यः नाम मृगविशेषः । तस्य शृङ्गम् इव शृङ्गम् एतस्य आसीत् ललाटे । अतः एतस्य नाम ऋष्यशृङ्गः इति जातम् । एतस्य माता अप्सराः । सा शापकारणतः मृगजन्म प्राप्य एतं प्रसूतवती आसीत् ।

ऋष्यशृङ्गः निसर्गप्रियः । निसर्गः अपि तस्मिन् प्रीतिमान् आसीत् । यदा सः अरण्ये गच्छति तदा पुष्पाणि वर्णातिशयेन शोभन्ते स्म । इन्द्रधनुः वर्णमयं सत् विराजते स्म ।

यदा सः आकाशं पश्यति तदा मेघाः वर्षन्ति स्म ।

अङ्गदेशस्य राजा लोमपादः । कदाचित् अङ्गदेशे महान् क्षामः आपतितः । एतस्य निवारणाय किं करणीयम् इति लोमपादेन न ज्ञातम् । अरण्यवासिनः ऋषयः जानन्ति स्म यत् ऋष्यशृङ्गः आकाशं पश्यति चेत् वृष्टिः भविष्यति इति । ते सम्भूय समालोच्य राजानं सूचितवन्तः यत् ऋष्यशृङ्गः कथमपि राजधानीं प्रति आनीतः चेत् राज्ये वृष्टिः भवितुम् अर्हति इति ।

एतदनुसारेण केचन मन्त्रिणः, आस्थान-विद्वांसः, पुरप्रमुखाः च अरण्यं गतवन्तः ।

ते ऋष्यशृङ्गं दृष्ट्वा राज्ञः निमन्त्रणं श्रावित-
वन्तः । किन्तु ऋष्यशृङ्गः एतत् निमन्त्रणं
तिरस्कृतवान् । रमणीयस्य अरण्यस्य,
वन्यानां पशुपक्षिणां च वियोगं दिनमात्रम्
अपि सोढुं न इच्छति स्म सः । बहुधा
निवेदनं कृत्वापि किमपि प्रयोजनम् अप्राप्य
राज्ञः प्रतिनिधयः निराशाः सन्तः राजधानीं
प्रतिगतवन्तः ।

तरुणः मुनिः ऋष्यशृङ्गः कदापि
अरण्यात् बहिः न गतवान् आसीत् । अतः
बाह्यप्रपञ्चः कथं भवति इत्येव सः न
जानाति स्म । नूतनविषयाणां ज्ञाने तस्य महत्
कौतूहलम् आसीत् ।

कदाचित् अश्रुतपूर्वं पक्षिध्वनिं मयूर-
केकां वा श्रुत्वा सः तस्य अभ्यासाय तं
पक्षिणं मयूरं वा सुदूरम् अनुसृत्य गच्छति

स्म । पुनः पुनः तं ध्वनिं श्रुत्वा तस्य अभ्यासं
कृत्वा एव प्रत्यागच्छति स्म ।

तस्य एतां प्रवृत्तिं जानन्तः लोमपादस्य
आस्थानिकाः अवदन् - "तेन यत् न दृष्टं
तत् प्रदर्श्य तस्मिन् महत् कुतूहलम् उत्पाद्य
सः अत्र आनेतव्यः । तस्य आनयनाय एषः
एकः एव मार्गः" इति ।

एतत् श्रुत्वा राजा सुन्दरतरुणीनां नर्तकानां
गायकानां च एकं गणं रचितवान् । ततः सः
तं गणम् आज्ञापितवान् यत् सः मुनिः
कथमपि राजधानीं प्रति आनेतव्यः इति ।

तद्गणीयाः एतत् अङ्गीकृत्य अरण्यं
गत्वा ऋष्यशृङ्गस्य पुरतः गानं नृत्यं च
आरब्धवन्तः । नृत्यं दृष्ट्वा गानं च श्रुत्वा
ऋष्यशृङ्गः नितराम् आश्चर्यचकितः ।

वस्तुतः सः अद्यावधि एतादृशीः तरुणीः

पूर्णज्ञानस्य उत्सः अस्ति अस्मासु सर्वेषु अपि ।

अनेकतायाम् एकता, एकतायाम् अनेकता इत्येषा एव
समग्रस्य जगतः वैशिष्ट्यम् अस्ति ।

- स्वामी विवेकानन्दः

न दृष्टवान् आसीत् । सः तेषां गानम्
अनुकुर्वन् तं गणम् अनुसृतवान् । एवं
गच्छता तेन राजधानी प्राप्ता । प्रासादं दृष्ट्वा
सः आश्चर्यम् अनुभवन् समयं च ज्ञातुम्
इच्छन् आकाशं दृष्टवान् । तदा आकाशे
मेघाः समागताः, धाराकारेण महती वृष्टिः
आरब्धा च ।

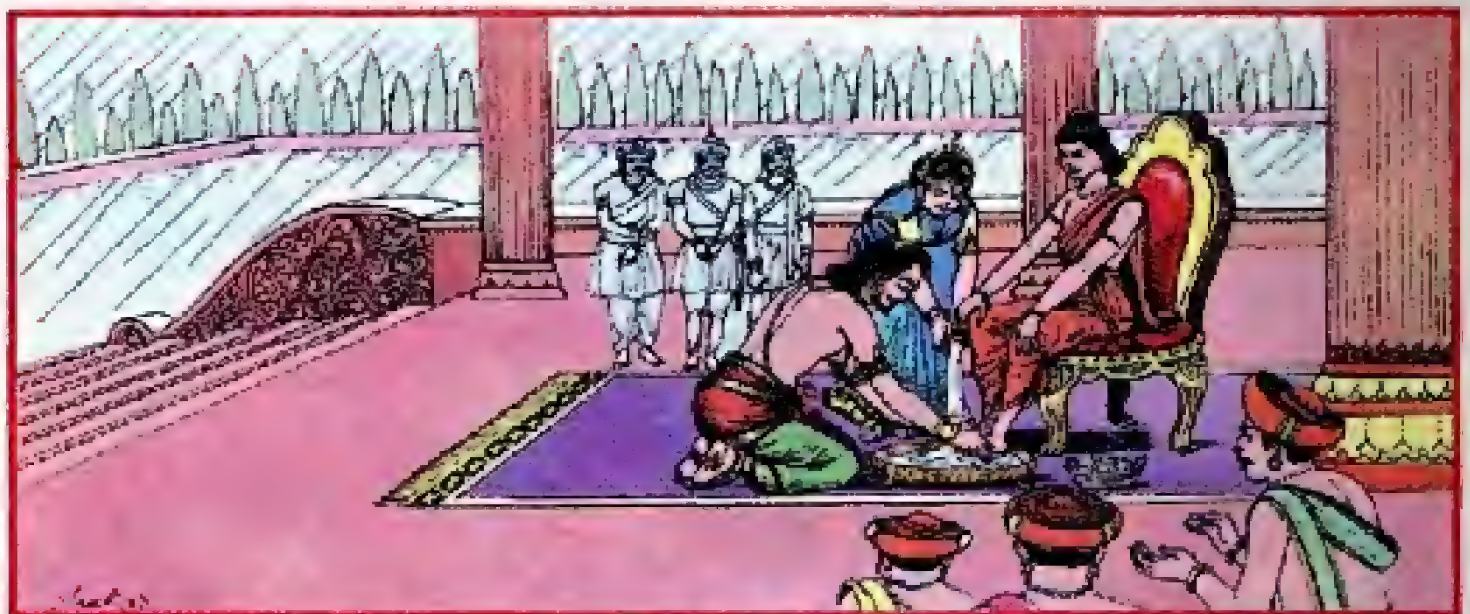
राजा राज्ञी च अग्रे आगत्य तं तरुण-
संन्यासिनं महता आदरेण स्वागतीकृतवन्तौ ।
अर्घ्यपाद्यादिभिः तं सत्कृत्य 'प्रासादस्य
अन्तः आगच्छतु कृपया' इति प्रार्थितवन्तौ ।

मृदुहृदयः मुनिः तयोः प्रार्थनां तिरस्कर्तुम्
अशक्नुवन् प्रासादं प्रविष्टवान् । तेन तत्र
कानिचन दिनानि उषितम् । राजा राज्ञी च

निश्चितवन्तौ यत् राजकुमारी शान्ता तस्मै
दातव्या इति ।

वस्तुतः शान्ता अयोध्याधिपतेः
दशरथस्य पुत्री । दशरथस्य लोमपादस्य च
सुदृढा मैत्री । अतः शान्तां दत्तकरूपेण
स्वीकृतवान् आसीत् लोमपादः ।

ऋष्यशृङ्गस्य पुरतः यदा विवाहप्रस्तावः
उपस्थापितः तदा सः तं प्रस्तावं सहर्षम्
अङ्गीकृतवान् । ततः योग्ये मुहूर्ते ऋष्यशृङ्ग-
शान्तयोः विवाहः यथाविधि सम्पन्नः ।
लोमपादः ऋष्यशृङ्गम् अयोध्यां नीतवान् ।
तत्र ऋष्यशृङ्गस्य आश्चर्यवे दशरथः
पुत्रकामेष्टियागं कृतवान् । ततः दशरथेन
रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरताः पुत्रत्वेन प्राप्ताः ।

विलुप्ता प्रशंसाप्रियता

विशालसेनः विदेहदेशस्य राजा । सः प्रशंसाप्रियः । यः प्रशंसां करोति तस्मै सः अमूल्यानि उपायनानि ददाति स्म । अतः बहवः तस्य प्रशंसां कुर्वन्ति स्म सदापि ।

विशालसेनस्य मन्त्री मुक्तानन्दः । सः अनुभवी । तस्मै राज्ञः एषा प्रशंसाप्रियता न रोचते स्म । कदाचित् सः राजानम् अवदत् - “प्रभो, राज्ञः प्रशंसाकर्तारः बहवः भवन्ति लोके । तेषु बहवः मिथ्याप्रशंसाकर्तारः स्वार्थसाधकाः । किन्तु तस्य श्रवणात् राज्ञि अहङ्कारः वर्धते । अहङ्कारात् विवेकनाशः । तस्मात् शासनव्यवहारे लोपाः जायन्ते । ततः जनाः कष्टम् अनुभविष्यन्ति । प्रजाहित-चिन्तकः राजा प्रशंसाप्रियः न भवेत् । यः भवतः दोषं वदति तस्मै पुरस्कारं ददातु” इति ।

मन्त्रिणि विशेषादरः आसीत् राज्ञः । अतः सः प्रशंसकेभ्यः पारितोषिकदानं स्थगितवान् । दोषप्रदर्शकाय पारितोषिकदानम् आरब्धवान् सः । तथापि प्रशंसकाः स्वप्रवृत्तिं न परित्यक्तवन्तः । कोऽपि तस्य दोषं न प्रदर्शितवान् ।

कदाचित् राजा मन्त्रिणम् एतम् अंशम् उक्तवान् । तदा मन्त्री - “प्रशंसकानां प्रशंसायाः निवारणाय भवता एव कोऽपि उपायः अन्वेष्टव्यः” इति अवदत् ।

“उपायः कोऽपि न स्फुरति इत्यतः खलु भवतः साहाय्यम् अहम् इष्टवान्” इति अवदत् राजा ।

“विना कारणं कोऽपि न प्रशंसति । अतः प्रशंसकः केन उद्देशेन प्रशंसति इति आदौ ज्ञातव्यम्” इति सूचितवान् मन्त्री ।

अनन्तरदिने एव राजा कञ्चित् अनुचरम्

यत् अस्ति तत् उच्यते । एषा प्रशंसा भवितुं न अर्हति'' इति ।

एतत् श्रुतवतः विशालसेनस्य महान् सन्तोषः जातः । ''भवतः कथनात् अहं सन्तुष्टः अस्मि । प्रशंसकाय पारितोषिकं न दातव्यम् इति नियमः यदि न स्यात् तर्हि अहं भवते उत्तमं पुरस्कारम् अदास्यम् । भवतः इच्छा काऽपि अस्ति चेत् वदतु । ताम् अहं पूरयिष्यामि । भवतः इच्छायाः पूरणं नियम-विरुद्धं न भवति'' इति अवदत् राजा ।

तदा सः अनुचरः अवदत् - ''भवतः आस्थाने तिष्ठतः मम का वा इच्छा अपूरिता स्यात् ? अहं मम परिवारजनाः च सन्तुष्टाः स्मः भवतः अनुग्रहेण । मम कश्चन अनुजः अस्ति । विवाहितः सः । उभौ पुत्रौ अपि स्तः तस्य । तस्य कुटुम्बस्य पोषणं मया एव क्रियमाणम् अस्ति । यदि तस्मै आस्थाने कोऽपि उद्योगः भवता दीयेत तर्हि मम भारः अपगतः भवेत्, अहं च आजीवनं कृतज्ञः भवेयम्'' इति ।

विशालसेनः अनुचरस्य अनुजाय उद्योगं दत्तवान् । एवम् एव बहवः राज्ञः प्रशंसां कृत्वा स्वस्य इष्टं साधितवन्तः । एतत् ज्ञात्वा मन्त्री यदा नियमं स्मारितवान् तदा राजा अवदत् - ''ते मम प्रशंसां न कुर्वन्ति, वास्तविकान् अंशान् एव यथास्थितं वदन्ति । एवं कुर्वन्तः ते मत्तः कमपि लाभं प्राप्तुम् उद्युक्ताः अपि न दृश्यन्ते'' इति ।

''प्रभो, को वा प्रशंसकः प्रशंसायाः वास्तविकं कारणं वदेत् ? तत् ज्ञातव्यं चेत् अन्ये प्रष्टव्याः । तदा प्रशंसकस्य अन्तरङ्गं

आहूतवान्, यश्च सदा राजानं स्तौति स्म । तम् अपृच्छत् राजा - ''दोषप्रदर्शकाय मया पुरस्कारः दीयते । तथापि भवता मम कोऽपि दोषः न प्रदर्शितः । प्रशंसकाय पुरस्कारः न दीयते । तथापि प्रशंसा भवता न परित्यक्ता । एतस्य किं कारणम् ?'' इति ।

तदा सः अनुचरः विनयेन करौ योजयित्वा अवदत् - ''प्रभो ! समस्तरीयाणां दोषाः दृश्यन्ते । तान् अहं सम्बद्धान् वदामि एव । भवान् तु महापुरुषः । सामान्यः अहं भवति कथं वा दोषं द्रष्टुं शक्नुयाम् ? महान्तः स्वस्य दोषं स्वयं जानन्ति, आत्मनः परिष्कारं कुर्वन्ति च । अतः तेषु दोषाः न भवन्ति अपि । अतः दोषकथनम् अशक्यम् । मया प्रशंसा क्रियते इति भवता उक्तम् । वस्तुतः दृष्टाः गुणाः मया उक्ताः । गुणकीर्तनं न दोषाय खलु ?

ज्ञायते' इति अवदत् मन्त्री ।

'एषः मन्त्री कदापि मम सन्तोषं न सहते' इति मनसि एव चिन्तयन् अपि राजा मन्त्रिणः कथनस्य पालने मतिं कृतवान् । सः सोम-नामकम् अनुचरम् आहूय पृष्ठवान् - "रामः यावत् मां प्रशंसति तावत् न प्रशंसति भवान् । एतस्य किं कारणम् ?" इति ।

तदा सोमः निस्सङ्कोचम् उक्तवान् - "अहं निस्स्वार्थतया भवद्विषये किमपि वक्तुं यदा उद्युक्तः भवामि तदा रामः मां निरुणद्धि । स्वार्थप्रेरितः सन् सः भवत्सकाशात् किमपि प्राप्तुम् इच्छन् भवतः प्रशंसां करोति आधिक्येन । वास्तविकम् अंशम् अपि सः उत्प्रेक्ष्य वदति" इति । एतावत् उक्त्वा सः राज्ञः पुरतः स्वस्य कश्चित् अपेक्षाम् उपस्थापितवान् । 'एतस्य कथने यद्यपि सत्यम् अस्ति तथापि एषः अपि मत्तः किमपि अपेक्षते एव । अतः एतस्य रामस्य च न कोऽपि भेदः' इति अचिन्तयत् राजा ।

एतदनन्तरं सः मन्त्रिणम् उक्तवान् - "प्रशंसा मयि सन्तोषं जनयति । अतः प्रशंसा-श्रवणं मम प्रवृत्तिः जाता । निस्स्वार्थभावनया प्रशंसकः किं कोऽपि न लभ्येत ?" इति ।

तदा मन्त्री स्वग्रामस्य जयशर्माणं स्मृतवान् । जयशर्मा पण्डितः । अन्येषां प्रशंसा एव तस्य प्रवृत्तिः । किन्तु प्रतिफलं किमपि न इच्छति स्म सः । ग्रामस्य कोऽपि जनः तस्य प्रशंसायाः श्रवणे आसक्तः न आसीत् । 'मम प्रशंसायाः श्रोता कोऽपि नास्ति' इति महान्तं खेदम् अनुभवति स्म जयशर्मा ।

मुक्तानन्दः राजानम् अवदत् - "प्रभो !

मम ग्रामे जयशर्मा नाम कश्चित् अस्ति । तं कश्चित् कालम् अनुचरं करोतु । अधिककालं तेनैव सह यापयतु । सः प्रतिफलापेक्षां विना प्रशंसति । तस्मात् भवतः इच्छा पूर्णा स्यात्, देशस्य चापि हितं सिद्धं भवेत्" इति ।

विशालशर्मा एतत् श्रुत्वा नितरां सन्तुष्टः । सः जयशर्माणम् आनायितवान् । आगमन-समनन्तरम् एव जयशर्मा राज्ञः आकारस्य प्रशंसाम् अकरोत् । राज्ञः नाम्नः अपि प्रशंसा तेन कृता । ततः तस्य वेषभूषणादीनां प्रशंसा कृता । इच्छानिच्छाप्रवृत्तीनां प्रशंसा कृता । आचार-व्यवहारयोः प्रशंसा कृता ।

एतानि वचनानि श्रुत्वा राजा सन्तुष्टः । 'अहो, मयि एतावन्तः विशेषाः सन्ति !' इति चिन्तयन् सः प्रफुल्लितः जातः ।

एवमेव दिनानि गतानि । जयशर्मा

प्रतिक्षणम् अपि राज्ञः प्रशंसां करोति स्म ।
 राजा क्षवं करोति चेत् तस्यापि प्रशंसा !
 राजा कासं कृतवान् चेदपि तस्य प्रशंसा ।
 सः कासः कीदृशं शुभं सङ्केतयति इति
 कथनम् । हिक्काजृम्भणादीनाम् अपि
 प्रशंसाम् अकरोत् जयशर्मा ।

एकदा राजा कोपं प्राप्य जयशर्माणं भृशम्
 अनिन्दत् । तदा अपि जयशर्मा राज्ञा प्रयुक्तानां
 शब्दानां प्रशंसाम् अकरोत् । एतत् दृष्ट्वा
 राजा आश्चर्येण पृष्ठवान् - "कियत्पर्यन्तं
 भवान् माम् एवं प्रशंसति ?" इति ।

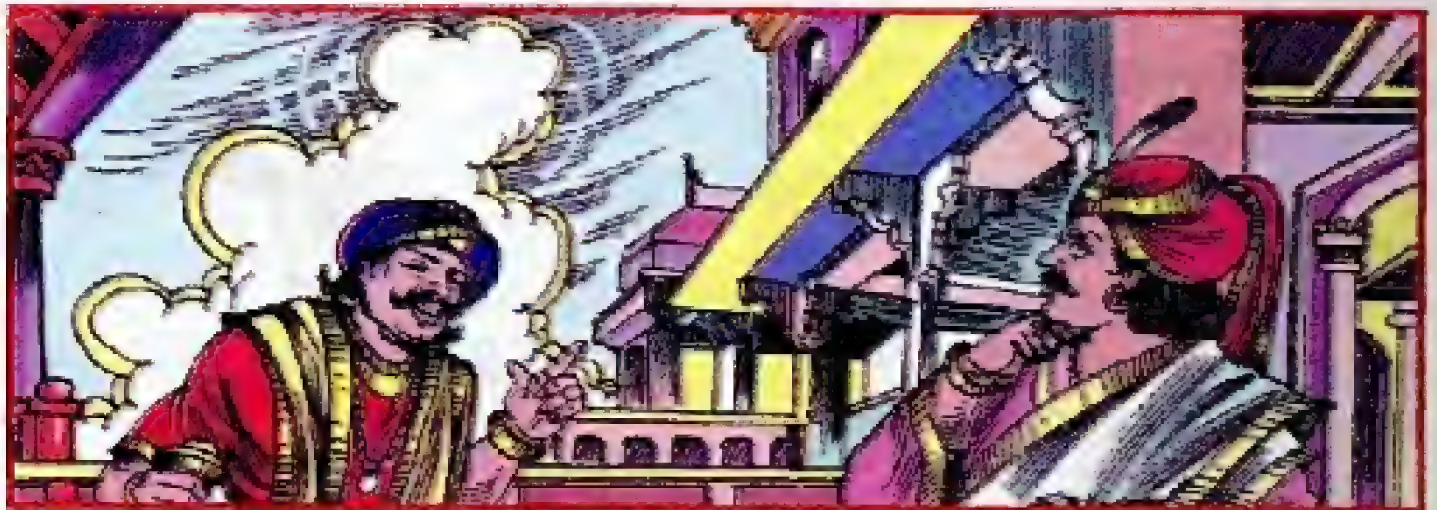
"प्रभो ! भवान् सर्वशास्त्रपारङ्गतः,
 सकलकलाकोविदः च । आकाशे प्रकाश-
 मानः सूर्यः कदाचित् कान्तिहीनः भवेत् ।
 किन्तु तत् कदा सम्भवेत् इति सामान्यैः न
 ज्ञायते । भवान् अपि सूर्यतुल्यः । प्रशंसा
 प्रायः तदा समाप्येत यदा च भवान्
 कान्तिहीनः भवेत् । किन्तु अहं जानामि यत्
 सूर्यस्य भवतः च कान्तिहीनता असम्भवा
 इति" अवदत् जयशर्मा ।

एवम् एव मासः अतीतः । ततः कदाचित्
 राजा मन्त्रिणम् अवदत् - "न जाने, एषु

दिनेषु प्रशंसाश्रवणे मम अनासक्तिः किमर्थं
 जायमाना अस्ति इति । भवान् जयशर्माणं
 ग्रामं प्रति प्रेषयतु । 'गच्छतु' इति तं वक्तुं न
 शक्नोमि अहम्" इति ।

एतत् श्रुत्वा मुक्तानन्दः हसन् उक्तवान् -
 "प्रभो, अति सर्वत्र वर्जयेत् इति वचनं भवता
 श्रुतम् एव । निरन्तरं प्रशंसा श्रुता इत्यतः
 प्रशंसाश्रवणे अद्य भवतः अनासक्तिः उत्पन्ना ।
 जयशर्मा तु अल्पस्यापि निमित्तं बहु प्रशंसति ।
 तेन कृतां प्रशंसां श्रुत्वा मम ग्रामस्य सर्वे जनाः
 नीरसतां प्राप्तवन्तः सन्ति । अतः ते प्रशंसातः
 विमुखाः जाताः । अतः अद्य मम ग्रामः
 प्रगतिपथे अस्ति । यः प्रशंसातः दूरे तिष्ठति
 तस्यैव प्रगतिः भवति । भवान् अद्य प्रशंसातः
 जुगुप्सितः अस्ति । एतत् देशस्य उन्नत्यै भवेत्"
 इति ।

एतस्मात् राजा विवेकः प्राप्तः । ये
 प्रशंसायाः इच्छुकाः तेषां समीपं जयशर्माणं
 प्रेषयति स्म राजा । अल्पे एव काले ते
 प्रशंसातः विमुखाः भवन्ति स्म । एवं विदेह-
 राज्ये प्रशंसाप्रियाणां सङ्ख्या न्यूना जाता ।
 तस्मात् देशस्य प्रगतिः अपि वेगेन जाता ।

वार्ताविशेषः

जनगणनाविवरणसङ्ग्रहः अन्तरिक्षे

गते अक्टोबरमासे नवमतः षोडशदिनाङ्कपर्यन्तं जनगणना प्रवृत्ता रशियादेशे । जनगणनावसरे प्रतिगृहं गत्वा सर्वेषाम् अपि विवरणं सङ्ग्रहणीयं खलु भवति ? तदनुसारेण तत्रत्याः

गणनाकर्तारः प्रतिगृहं गत्वा विवरणं सङ्गृहीतवन्तः । एकोऽपि परित्यक्तः यथा न स्यात् तथा जनगणनाविवरणं सङ्गृहीतं तैः । तदवसरे उभौ आस्ताम् अन्ताराष्ट्रियान्तरिक्षस्थानके । तयोः नाम वलेरिया कोर्सियोनः, सेर्गय श्रेक्षेवः चेति । तयोः विवरणसङ्ग्रहाय जनगणनाविभागीयाः उभौ प्रेषितवन्तः अन्तरिक्षं प्रति एव । एवं गतौ तौ तत्रत्ययोः विवरणं हस्ताक्षरं च प्राप्य प्रत्यागतौ ।

अतिवेगायुक्तं भारतीयं रैल्वानम् !

गोवामुम्बयीरैल्वानम् इदानीम् प्रस्थानस्थलात् निर्गत्य प्राप्तिस्थलं प्राप्नोति अष्टघण्टाभ्यन्तरे । इतः परं तदेव सार्धचतुर्घण्टाभ्यन्तरे तत् दूरं क्रमिष्यति, यदा च द्वादशवर्षेभ्यः पूर्वम् आरब्धा कोङ्कणमार्गनिर्माणयोजना समाप्तिम् एष्यति । तदा यानं प्रतिघण्टं १५० कि.मी.वेगेन प्रयाणं करिष्यति । भारतीयेषु रैल्वानेषु तदा 'अतिवेगगामि' इति ख्यातिः भविष्यति तस्य । इदानीं देहली-भोपालयोः मध्ये सञ्चरत् राजधानी-एक्स्प्रेस् यानं शताब्दी-एक्स्प्रेस् यानं च प्रतिघण्टं १२० कि.मी.वेगेन गच्छती अतिवेग-गामिख्यातिमती स्तः ।

गुप्तदानम्

कोटरपुरे कलाधरः नाम महाधनिकः
वसति स्म । सः कोट्यधिपतिः । सर्व-
समस्याभिः विनिर्मुक्तः सः पारिवारिकसुख-
सम्पन्नः आसीत् । यत्र धनं प्रभूततया भवति
तत्र सज्जनता न भवति इति लोके श्रूयते ।
किन्तु कलाधरः एतस्य अपवादः । सः
विशालमनस्कः उदारः च । कस्यापि कष्टं
तेन ज्ञातं चेत् सः स्वयं सहायहस्तं प्रसारयति
स्म ।

रामः तस्य विश्वासपात्रसेवकः । यदि
कस्यापि साहाय्यं करणीयं तर्हि कलाधरः
रामद्वारा साहाय्यं प्रापयति स्म । बहूनां
परिवाराणां कष्टानि तेन निवारितानि । किन्तु
ते जनाः न जानन्ति स्म यत् एषः कष्टनिवारयिता
कः इति । रामः अपि स्वस्य स्वामिनः नाम्नः
गोपने सहकरोति स्म ।

कलाधरस्य श्यालः भूषणः । सः अपि

दानं करोति स्म । यत् दत्तं तस्य प्रशंसां कुर्युः
जनाः इति सः अपेक्षते स्म । प्रशंसाप्राप्तये
विविधान् उपायान् आश्रयति स्म अपि सः ।
अतः अल्पस्यापि धनस्य दानं सः दश-
पञ्चदशजनानां पुरतः एव करोति स्म सर्वदा
अपि । कदाचित् आत्मना अकृतम् अपि दानं
'मया कृतम्' इति वदन् प्रशंसां प्राप्तुं प्रयतते
स्म सः ।

कलाधरस्य व्यवहारः भूषणाय सर्वथा न
रोचते स्म । सः कदाचित् कलाधरम् अवदत्
- "भवान् एतावतः धनराशेः दानं करोति ।
तथापि दातुः भवतः नाम कोऽपि न जानाति ।
नामगोपनस्य का वा आवश्यकता ? भवता
अनुचितं कार्यं तु न क्रियते खलु ? भवान्
यादृशम् उत्तमं कार्यं करोति तादृशं तु
अङ्गुलिगणनीयाः एव कर्तुम् अर्हन्ति । एवं
स्थिते अपि का एषा लज्जा भवतः ? किमर्थं

स्वस्य नाम्नः गोपनार्थं प्रयासः क्रियते ?”
इति ।

तदा कलाधरः मन्दहासं प्रकटयन् अवदत् - “व्यक्तदानतः प्रशंसा प्राप्यते आधिक्येन । ततः अहङ्कारः वर्धिष्यते । दातुः अहङ्कारः न भूषणम् । सः मां यथा न बाधेत तथा अहं जागरूकतां वहामि सदापि । मह्यं तु एतत् गुप्तदानम् एव रोचते । स्वतृप्त्यै अहम् एतत् करोमि” इति ।

“अहं गुप्तदानं करोमि इति गर्वः भवतः । भवतः गर्वस्य भङ्गं कर्तुम् अर्हति प्रायः अस्मद्ग्रामीणः रोदनशीलः दामोदरः एव” इति अवदत् भूषणः ।

“सः कः दामोदरो नाम ?” इति कुतूहलेन पृष्ठवान् कलाधरः ।

“सः कश्चन वृद्धः । सदा तस्य मुखे म्लानता विराजते । जगतः सर्वाणि कष्टानि मम उपरि एव पतितानि इति भावयति सः । भवान् कनकाभिषेकं कुर्यात् चेदपि तस्य मुखे हासः न विलसेत् प्रायः । कनकाभिषेककर्तुः प्रशंसाम् अपि न कुर्यात् सः । भवान् विलक्षणः दाता । स तु विलक्षणः याचकः” इति अवदत् भूषणः ।

भूषणस्य वचनं श्रुत्वा अपि कलाधरः किमपि न उक्तवान् । सः तस्मिन् एव दिने रामं प्रेषितवान् ‘दामोदरस्य विषये सर्वं विवरणं सद्गृह्य आगच्छतु’ इति आदिश्य ।

रामः तस्मिन् एव दिने सायं प्रत्यागत्य दामोदरस्य विषये समग्रं विवरणं श्रावितवान् ।

दामोदरः वृद्धः । वार्धके पत्नी मृता । चत्वारः पुत्राः तस्य । चतुर्णाम् अपि आयः

उत्तमः अस्ति । ते गृहस्य पृष्ठतः गोष्ठस्य पार्श्वे जीर्णकुटीरे दामोदरस्य वासव्यवस्थां कल्पितवन्तः सन्ति । सर्वेषां भोजनस्य अनन्तरं यत् अवशिष्यते तत् आनीय काचित् स्नुषा दामोदरस्य पुरतः स्थालिकायां स्थापयति । दामोदरः तत् न खादति । गोभ्यः ददाति सः तत् । अन्यैः यत् धनं दीयते ततः भोजनालये यत्किञ्चित् खादति स्म ।

दामोदरस्य विषयं समग्रं श्रुत्वा कलाधरः रामाय किञ्चित् धनं दत्त्वा अग्रे किं करणीयम् इति सूचितवान् ।

रामः दामोदरस्य गृहं गतवान् । तत्समये चत्वारः पुत्राः अपि गृहे आसन् । रामः तान् उक्तवान् - “मम पिता पूर्वं नद्यां तरन् कदाचित् प्रवाहेण नीतः । तदा भवतां पिता तस्य रक्षणं कृतवान् आसीत् । मम पिता स्वस्य मरणसमये

माम् एतत्सर्वम् उक्त्वा आदिष्टवान् अस्ति यत् प्राणरक्षकाय प्रतिमासं कृतज्ञतासूचकं धनराशिं दातुं व्यवस्था करणीया इति । यावत् सः जीविष्यति तावत् एषा व्यवस्था अनुवर्तनीया इति मम पिता आज्ञापितवान् अस्ति । मया पित्रे वचनं दत्तं यत् भवतः अपेक्षा पूरयिष्यते इति । अतः इतः परम् अहं प्रतिमासम् आगत्य भवतां पित्रे दामोदरवर्याय धनं दास्यामि" इति ।

एतत् श्रुतवतां दामोदरस्य पुत्राणां महान् सन्तोषः जातः । ते दामोदरं कुटीरात् गृहस्य अन्तः आनीय तस्य शयनाय प्रकोष्ठं मञ्चं च परिकल्प्य - "तात ! इतः परं भवतः वासः अत्रैव । वयं सर्वे भवतः सेवां करिष्यामः । स्नुषाः पौत्राः चापि भवतः सेवां श्रद्धया करिष्यन्ति । कापि विन्ता करणीया नास्ति भवता" इति अवदन् ।

किमेतत् प्रवर्तते इति दामोदरेण न अवगतम् । मम कष्टम् अद्य दूरं गतम् इति सः अचिन्तयत् । बहूनां वर्षाणाम् अनन्तरं तस्य मुखे मन्दहासः उद्भूतः । रामः एतत्सर्वं

दृष्ट्वा आगत्य कलाधरं निवेदितवान् ।

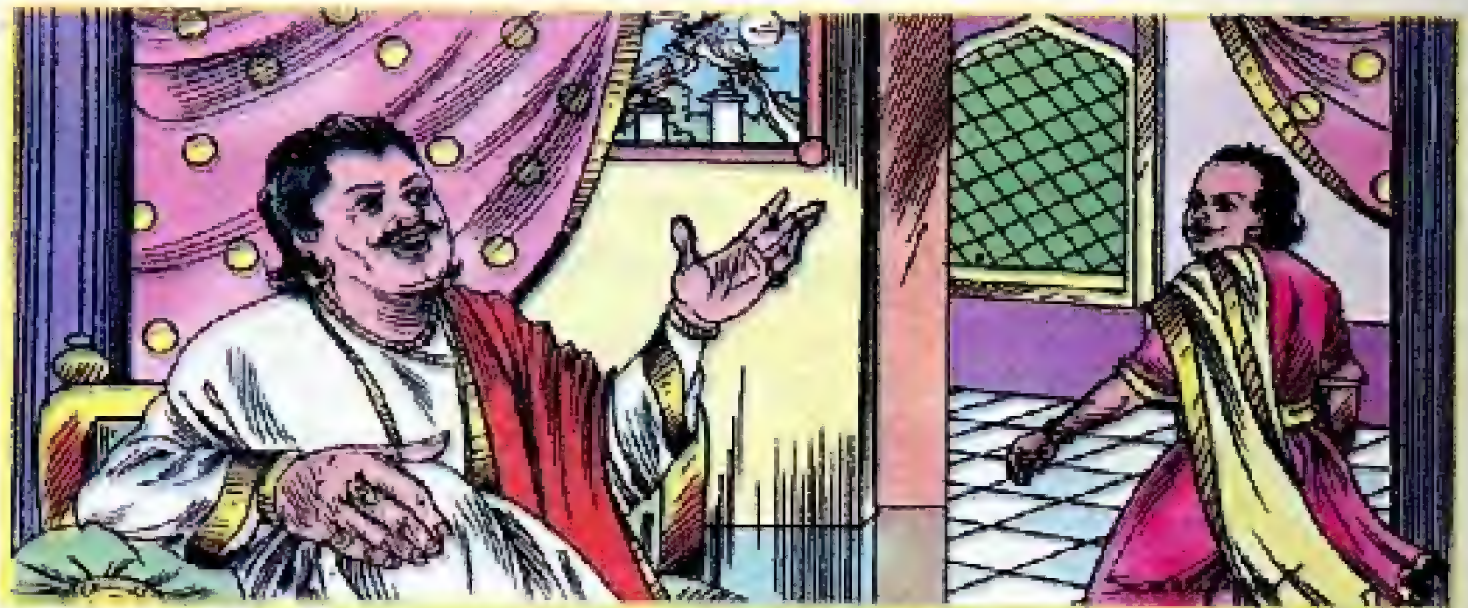
तत्समये भूषणः तत्रैव आसीत् । कलाधरः तम् अवदत् - "पश्यतु, मया दामोदरस्य मुखे अपि आनन्दरेखा आनीता" इति ।

तदा भूषणः अपृच्छत् - "दामोदरः यावत् जीवति तावत् किम् एतत् भवतः प्रतिमासिकं दानम् अनुवर्तिष्यते ?" इति ।

तदा कलाधरः मन्दहासं प्रकटयन् अवदत् - "भूषण ! जलशये जलं किमर्थं सङ्गृह्यते ? जलस्य संरक्षणाय । जलं च किमर्थम् ? पानकृष्याद्युपयोगाय । मम पूर्वजैः धनं सम्पाद्य रक्षितम् । तत् कोषागारे पतितं भवति चेत् किं प्रयोजनम् ? तस्मात् न मम लाभः, न वा जनानाम् । परोपकाराय तस्य उपयोगः क्रियते चेत् मया पुण्यं प्राप्यते, जनाश्च लाभान्विताः भवन्ति । एवं ननु ?" इति ।

"भवन्तं वादेन जेतुं न मे सामर्थ्यम्" इति वदन् ततः निर्गन्तुम् उद्युक्तः भूषणः ।

तदा कलाधरः उच्चैः हसन् - "दामोदर-सदृशः दानपात्रीभूतः अन्यः कोऽपि दृष्टः चेत् अहम् अवश्यं सूचनीयः" इति अवदत् ।

भाग्यं परिवर्तयितुं नार्हति कोऽपि

तुम्फाराज्यं रत्नगिरिराज्यस्य पार्श्वे एव अस्ति । तयोः परस्परं वैरम् । अतः तयोः युद्धं प्रचलति स्म पौनःपुन्येन । कदाचित् एतादृशं किञ्चन युद्धम् आरब्धम् । एतत् पूर्ववत् सामान्यं न आसीत् । निर्णायकं घोरं च आसीत् । वीरसेनः तुम्फाराज्यस्य सेनाधिपतिः । शत्रुपक्षीयं सैन्यं सुविशालम् इति सः जानाति स्म । तथापि युद्धं परित्यक्तुं न शक्यं खलु ? विना युद्धं शरणागतिप्रार्थना अपमानकरी इति तुम्फाजनाः भावयन्ति स्म ।

वीरसेनः जानाति स्म यत् जयप्राप्तिविषये मम सैनिकानां मनसि आशा नास्ति इति । सैनिकानां निराशतापूर्णानि वचनानि तृणीकृत्य सः रणरङ्गे अग्रे गच्छन् आसीत् । सैनिकानां म्लानं मुखं, स्फूर्तिरहितौ बाहू च तस्मिन् खेदं जनयन्ति स्म ।

वीरसेनः अचिन्तयत् यत् मम सैनिकेषु आत्मविश्वासपूरणाय किमपि करणीयम् एव त्वरया इति ।

रणरङ्गं प्रति गमनस्य मार्गे तैः किञ्चन मन्दिरं प्राप्तम् । मन्दिरस्था देवी तैः पूजिता । पूजायाः अनन्तरं वीरसेनः अवदत् -
“अस्माकं जयः न सम्भाव्यते इति भवत्सु बहवः चिन्तयन्ति ।

भगवत्याः आशयः एतद्विषये कः अस्ति इति इदानीं जानीयाम्” इति ।

सैनिकाः सर्वे कुतूहलिनः जाताः । वीरसेनः एकं नाणकं हस्तेन गृहीत्वा -
“अहम् एतत् उत्क्षिपामि । यदि राजमुद्रा ऊर्ध्वमुखतया दृश्यते तर्हि अस्माकं जयः भगवत्या अभिप्रेतः इत्यर्थः । यदि राजमुद्रा अधोभागे पतति तर्हि पराजयः भविष्यति इत्यर्थः । भाग्यं परीक्षामहे तावत्” इति उक्त्वा नाणकम् अद्भुत्या उत्क्षिप्तवान् ।

सर्वे सैनिकाः परमकुतूहलेन नाणकं परीक्षितवन्तः । अहो, आश्चर्यम् !! राजमुद्रा ऊर्ध्वमुखी दृश्यते !! ते नितरां सन्तुष्टाः । तेषां मुखं विकसितम् । सर्वे स्फूर्तिसम्पन्नाः जाताः । तेषां मुखे विजयप्राप्तिसूचकः आत्मविश्वासः विलसितः । ते परमोत्साहेन रणरङ्गं गताः । रत्नगिरिसैन्यं पराजितं जातम् ।

विजयप्राप्तेः अनन्तरं कश्चन दलपतिः अवदत् - “भाग्यं परिवर्तयितुं नार्हति कोऽपि” इति ।

“आम् । सत्यम् उक्तं भवता” इति वदन् वीरसेनः मन्दहासं प्रकटयन् मन्दिरे भाग्यपरीक्षायै उपयुक्तं नाणकं तस्मै दर्शितवान् । नाणकस्य पार्श्वद्वये अपि राजमुद्रा एव आसीत् !!

आन्ध्रप्रदेशीया जानपदकथा

कौतुकपूर्णः आन्ध्रप्रदेशः प्रकृतिसौन्दर्येण तान्त्रिकज्ञानेन च सम्पन्नः अस्ति ।
अत्रत्या भूमिः फलसमृद्धा कृषिकार्यार्थं सुयोग्या च । एतस्मिन् राज्ये मुख्यभूतं नदीद्वयम् अस्ति - गोदावरी कृष्णा चेति । एते उभे अपि नद्यौ विस्तृतकुल्याव्यवस्था-द्वारा सर्वदा अपि राज्ये उत्तमफलसमृद्धिं कल्पयतः । एतत् राज्यं 'राष्ट्रे एव अत्यधिकतया व्रीह्युत्पादकप्रदेशः' इति ख्यातम् अस्ति ।

आन्ध्रप्रदेशस्य विस्तारः २, ७६, ७५४ कि.मी.परिमितः अस्ति । देशे आकारेण पञ्चमं स्थानम् एतस्य । जनसङ्ख्या तु ७५, ७२७, ५४१ । आन्ध्रप्रदेशः १९५६ तमवर्षस्य नवेम्बरमासस्य प्रथमे दिनाङ्के अस्तित्वं प्राप्नोत् ।

एतस्य राज्यस्य पूर्वस्यां दिशि बङ्गाल-समुद्रः, पश्चिमायां दिशि कर्णाटकराज्यम्, उत्तरदिशि ओरिस्सा-महाराष्ट्र-छत्तीसगड-राज्यानि, तमिलुनाडुप्रदेशः दक्षिणभागे च वर्तन्ते । एतस्य राज्यस्य ९७२ कि.मी.-परिमितदैर्घ्ययुक्तः समुद्रतीरप्रदेशः अस्ति, यादृशः देशे अन्यस्य कस्यापि राज्यस्य नास्ति ।

एतस्य राजधानी भाग्यनगरम् । तेलुगु अत्रत्या कार्यालयीयभाषा । अत्र उप-युज्यमानाः अन्याः भाषाः - आङ्ग्ली, हिन्दी, उर्दु इत्यादयः ।

जनवरी - २००३

अमूल्यः परामर्शः

वरङ्गलप्रदेशस्य अधिपतिः प्रतापरुद्रः कदाचित् पुत्रस्य रामलिङ्गस्य विषये असन्तुष्टः जातः । राजपदवीम् अलङ्कृतुं पुत्रस्य अतिसूक्ष्मत्वं कोमलत्वं च बाधकम् इति सः अचिन्तयत् । "भवत्याः कारणतः एव सः तथा जातः अस्ति । राजा कठोरः भवेत् । तेन कठिननिर्णयाः स्वीकरणीयाः भवन्ति । परन्तु एषः मातृप्रियः तत्सर्वं कर्तुं सर्वथा न शक्नोति" इति पत्नीं नारायणाम्बाम् उक्तवान् सः ।

राज्ञी नारायणाम्बा एतत् अनङ्गीकुर्वती उक्तवती - "करुणालुः राजा एव प्रजानां कष्टम् अवगन्तुम् अर्हति । शासने कुत्र कठिनता स्यात्,

कुत्र च मृदुता आश्रयणीया इति तु अनुभव-
बलात् ज्ञायते । यदि रामलिङ्गस्य अनुभवः
वर्धताम् इति भवान् इच्छति तर्हि तं प्रजाभिः
मेलितुं प्रेषयतु" इति ।

'एषः उत्तमः उपायः' इति राजा चिन्तित-
वान् । सः रामलिङ्गम् अकथयत् - "अचिरात्
एव भवता सिंहासनम् आरोढव्यं भविष्यति ।
ततः पूर्वं भवता जगतः रीतिनीतयः ज्ञातव्याः
इति मदीया अपेक्षा । अतः भवता जनैः सह
वसता अनुभवः प्राप्तव्यः" इति ।

एतत् अङ्गीकृत्य रामलिङ्गः प्रासादात् निर्गत्य
नगरं प्रविष्टवान् । सः यदा मध्याह्नस्य
विश्रान्त्यर्थं स्थितः तदा तेन समीपस्थात् कुटीरात्
उच्चध्वनिना क्रियमाणं सम्भाषणं श्रुतम् ।

"अहं यत् प्राप्नोमि तत्सर्वं भवत्यै दत्तवान्
अस्मि । मत्समीपे इतोऽपि अधिकं किमपि
नास्ति" इति पुरुषेण उक्तम् ।

"भवतः वेतनम् उदरम्भरणमात्राय अलम् ।
इदानीं मातुः अस्वास्थ्यम् अस्ति । तत्कारणतः
औषधादिनिमित्तं व्ययः करणीयः एव खलु ?
कुतः धनम् आनयानि अहम् ?" इति काचित्
महिला पृष्ठवती ।

तदा पुरुषः दीर्घं निःश्वासन् अवदत् - "मम
समीपे धनं नास्ति एव । परन्तु अहं मम ज्ञानस्य
प्रतीकरूपेण कानिचन समीचीनानि उपदेश-
वचनानि दातुं शक्नोमि । तेषां विक्रयणं यदि
क्रियेत तर्हि लक्षाधिकसुवर्णनाणकानि प्राप्तुं
शक्येरन् । तस्मात् अस्माकं सर्वाः समस्याः
परिहृताः भवेयुः" इति ।

"कः ज्ञानं क्रीणीयात् ?" इति महिला
पृष्ठवती ।

परन्तु अर्चकः उत्तरं किमपि अदत्त्वा

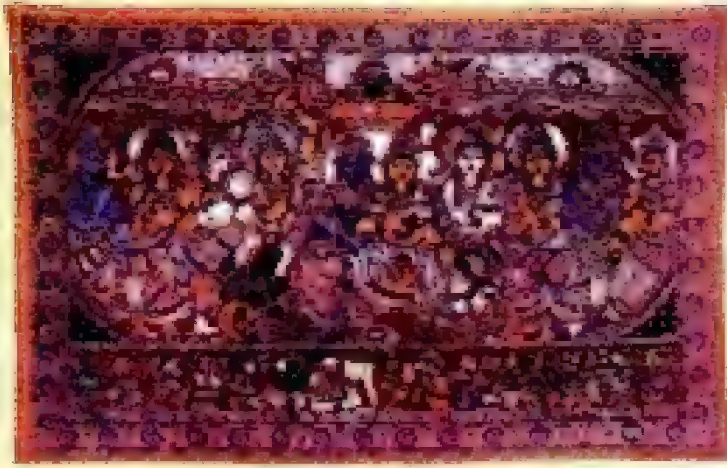
काष्ठस्य उपरि किमपि लिखित्वा तस्यै दत्त्वा
- "एतेषां विक्रयणं करोतु" इति उक्तवान् ।

राजकुमारः तयोः कृते साहाय्यं कर्तुम्
इष्टवान् । अतः यदा सा बहिः आगतवती
तदा तस्याः समीपं गत्वा सः उक्तवान् -
"मातः ! किञ्चित् साहाय्यम् अपेक्षितम् । मया
किञ्चित् बोधनम् अपेक्ष्यते" इति ।

महिला तं सन्तोषेण दृष्ट्वा उक्तवती - "मम
समीपे काष्ठखण्डः अस्ति । तस्य उपरि
पङ्क्तित्रयात्मकं बोधनम् अस्ति । परन्तु तस्य
मूल्यं लक्षाधिकसुवर्णनाणकमितम्" इति ।

राजकुमारः तत् बोधनकाष्ठं स्वीकृत्य तस्यै
वज्राङ्गुलीयकं दत्त्वा - "एतत् लक्षाधिकसुवर्ण-
नाणकमूल्यम् अर्हति" इति उक्तवान् ।

अनन्तरं सः काष्ठखण्डस्थं पठितवान् ।
तत्र एवं लिखितम् आसीत् -

कलाकौशलम्

आन्ध्रप्रदेशस्य राजानः वैविध्यमयीनां करकुशलकलानां कृते प्रोत्साहं दत्तवन्तः । 'कलम्करि'नामिका अतिविशिष्टा कला एतस्मिन् राज्ये एव जन्म प्राप्नोत् । वस्त्रस्य उपरि क्रियमाणा विशिष्टा कला एषा । एतत् लेखन्याः कूर्चस्य वा साहाय्येन क्रियते । सस्य-

जन्यवर्णाः एव अत्र उपयुज्यन्ते । चित्ररचनाय विषयाः अस्माकं पुराणग्रन्थेभ्यः स्वीकृताः भवन्ति प्रायः । कलम्करिकला इदानीं भित्तिषु, आच्छादकेषु, धरणवस्त्रेषु चापि द्रष्टुं शक्या । एतस्य अभ्यासः अध्ययनं च प्रमुखतया श्रीकालहस्तिक्षेत्रे प्रचलति ।

अन्या एका विशिष्टा कला अत्र वर्तते - कोण्डपल्लिपाञ्चालिकानिर्माणं नाम । एताः सामान्याः पाञ्चालिकाः राज्ये उपलभ्यमानैः मृदुकाष्ठैः निर्मिताः भवन्ति । काष्ठचित्राणि उज्ज्वलवर्णैः चित्रितानि भवन्ति ।

भाग्यनगरं (हैदराबाद्) मौक्तिककङ्कणानां निमित्तं बहु प्रसिद्धम् अस्ति । काचककङ्कणानि वैविध्यमयानि विशेषसौन्दर्ययुक्तानि च भवन्ति । एतेषां विन्यासः हस्ताभ्यासबलात् एव कृतः भवति । भाग्यनगरस्य कलाकाराः मौक्तिकानां सज्जीकरणे विन्यासकरणे च अत्यन्तं निपुणाः । धातुभिः निर्मितानि आभरणानि अपि अस्मिन् राज्ये बहु प्रसिद्धानि सन्ति ।

“यदि अपरिचितस्थले राज्ञौ वासः करणीयः भविष्यति तर्हि निद्रा सर्वथा न करणीया ।”

“भवान् धनिकः सन् धनिकबन्धोः मेलनार्थं यदि गच्छति तर्हि सहार्दं स्वागतं प्राप्नोति । परन्तु भवान् यदि दरिद्रः सन् धनिकबन्धुगृहं प्रविशति तर्हि बान्धवाः भवन्तं प्रतिप्रेषयन्ति, यतः कोऽपि धनिकः दरिद्रबन्धोः सत्कारं कर्तुं न इच्छति ।”

“यदि यत्किञ्चित् कार्यं कष्टकरम् अपायकरं च इति भासते तर्हि तत् कार्यं निर्भयतया पूर्णपरिश्रमेण च क्रियताम् ।”

राजकुमारः जागरूकतया तत् स्वपाश्वर्यं स्थापितवान् । देशाटनं कृत्वा केषाञ्चित् दिनानाम्

अनन्तरं सः राजप्रासादं प्रत्यागतः ।

तदा तस्य पिता तम् आहूय पृष्ठवान् - “भवान् किं ज्ञातवान् अस्ति ? भवान् कीदृशं प्रापञ्चिकज्ञानं प्राप्तवान्” इति ।

“अहम् अमूल्यं ज्ञानं क्रीतवान् अस्मि” इति उक्तवान् राजकुमारः ।

“ज्ञानं किं क्रीतं भवता ?” इति आश्चर्य-मिश्रितस्वरेण पृष्ठवान् प्रतापरुद्रः ।

रामलिङ्गः काष्ठस्थानि वाक्यानि दर्शितवान् । तानि दृष्टवतः राज्ञः क्रोधः नितरां प्रवृद्धः । सः क्रोधेन अतर्जयत् - “रे ! ज्ञानस्य क्रयणं न शक्यम् इत्यपि किं भवान् न जानाति ? महामूर्ख ! ज्ञानस्य क्रयणं कुर्वन्

भवान् निश्चयेन वक्षितः जातः । ज्ञानं न विक्रयणयोग्यम् इत्यपि अजानन् भवान् कथं राजा भवेत् ? निर्गच्छतु इतः । मम दृष्टिगोचरः कदापि न भवतु” इति ।

खिन्नः सन् रामलिङ्गः ततः निर्गतवान् । सः राज्यात् बहिः गतवान् । सः रात्रेः पूर्वम् एकं लघुनगरं प्राप्तवान् । सः प्रवासिमन्दिरे रात्रिं यापयितुम् इष्टवान् । यदा एतेन प्रवासिमन्दिरं प्रविष्टं तदा तत्रत्यः रक्षकः तं नखशिखान्तं दृष्टवान् । सः रामलिङ्गेन धृतम् अमूल्यं वस्त्राभरणम् अपि अवलोकितवान् । सः अचिन्तयत् - ‘एतं रात्रौ मारयित्वा एतदीयानि वस्त्राभरणादीनि वशीकरिष्यामि’ इति ।

अतः सः राजकुमारं सहर्षं स्वागतीकृतवान् । तम् उत्तमप्रकोष्ठं प्रति अपि नीतवान् । रामलिङ्गः यदा निद्रां कर्तुम् उद्युक्तः तदा सः काष्ठफलकस्थानि वाक्यानि स्मृतवान् । सः पुनरपि तानि वाक्यानि पठितवान् ।

‘यदि अपरिचितस्थले रात्रौ वासः करणीयः भविष्यति तर्हि निद्रा सर्वथा न करणीया ।’

राजकुमारः एतस्य वाक्यस्य प्रयोजनं स्वीकर्तुम् इष्टवान् । सः जलं मुखस्य उपरि परिषिच्य जागरूकः सन् उपविष्टवान् । मध्यरात्रस्य अनन्तरं प्रवासिमन्दिरस्य रक्षकः खड्गं गृहीत्वा मन्दं विना शब्दं प्रकोष्ठं प्रविष्टवान् । परन्तु राजकुमारः तम् अनुक्षणं गृहीतवान् । तदा भीतः सः रक्षकः तस्य पादौ गृहीत्वा क्षमां प्रार्थितवान् । राजकुमारः क्षमां दर्शयित्वा नगरात् बहिः गतवान् ।

सः ततः पितृव्यस्य गृहं गतवान् । गृहात् बहिः गतस्य रामलिङ्गस्य बहवः सप्ताहाः अतीताः आसन् । निरन्तरं प्रयाणं कृतम् इति कारणतः सः मलिनकायः दृश्यते स्म । अतः

चन्दमामा

सः यदा पितृव्यस्य प्रासादं प्रविष्टवान् तदा पितृव्यः तं न अभिज्ञातवान् एव ।

“भवान् मम भ्रात्रीयः न । भोः रक्षकाः, एतं दरिद्रं बहिः प्रेषयन्तु भवन्तः” इति उक्तवान् पितृव्यः ।

बहिः गमनसमये रामलिङ्गः काष्ठफलकस्थां द्वितीयां सूचनां स्मृतवान् । सा च आसीत् - “भवान् धनिकः सन् धनिकबन्धोः मेलनार्थं यदि गच्छति तर्हि सहार्दं स्वागतं प्राप्नोति । परन्तु भवान् यदि दरिद्रः सन् धनिकबन्धुगृहं प्रविशति तर्हि बान्धवाः भवन्तं प्रतिप्रेषयन्ति, यतः कोऽपि धनिकः दरिद्रबन्धोः सत्कारं कर्तुं न इच्छति” इति ।

राजकुमारः तेषां वाक्यानाम् अर्थम् अवगतवान् । सः कानिचन आभरणानि विक्रीय नूतनानि वस्त्राणि क्रीतवान् । स्नानादिकं कृत्वा विविधैः वस्त्राभरणैः आत्मानम् अलङ्कृतवान् । इदानीं सः राजकुमारः इव दृश्यते स्म । सः उपायनानि स्वीकृत्य पुनरपि पितृव्यस्य

बालाजे: वासस्थानम्

आ बहुभ्यः शतकेभ्यः तिरुपतिः यात्रार्थिनां पवित्रं यात्रास्थानम् अस्ति । कलियुगस्य देवः वेङ्कटेश्वरः 'बालाजी' इति प्रसिद्धः अस्ति । तस्य निवासस्थानं तिरुमलम् । तिरुमलं सप्तानां गिरीणाम् उपरि पूर्वशैलप्रदेशे नल्लमलैपरिसरे वर्तते । अतः अत्रत्यः देवः अपि 'सप्तगिरिवासी' इति प्रसिद्धः । देवालयस्य इतिहासः नाद्यापि सुस्पष्टः अस्ति । एतस्य संरक्षणं पल्लवैः चोलैः पाण्ड्यैः विजयनगरस्य प्रभुभिः मैसूरुसंस्थानाधीशैः च कृतम् अस्ति ।

मुख्यदेवालयः दक्षिणभारतीयदेवालयविन्यासस्य अत्युत्तमम् उदाहरणम् । गर्भगृहस्य उपरि स्थितं विमानं ध्वजस्तम्भः च सुवर्णपटलेन अलङ्कृतः अस्ति ।

प्रासादं प्रविष्टवान् । तस्मिन् समये पितृव्यः तम् अभिज्ञाय आदरेण स्वागतीकृतवान् ।

कानिचन दिनानि तत्र यापयित्वा रामलिङ्गः ततः प्रस्थितवान् । मार्गे सः उच्चैः रोदनं कुर्वन्तं एकं कुम्भकारं दृष्टवान् ।

सः पृष्ठवान् - "किमर्थं रुद्यते?" इति ।

"मम पुत्रेण राजकुमारी वरणीया अस्ति

अद्य" इति दुःखेन उक्तवान् कुम्भकारः ।

"एषः तु सन्तोषस्य विषयः खलु?" इति आश्चर्येण पृष्ठवान् राजकुमारः ।

"न ! दुःखस्य विषयः एषः । अस्मिन् राज्ये प्रतिदिनं राजकुमार्याः विवाहः भविष्यति । प्रतिरात्रि अपि तस्याः पतिः आश्चर्यकररीत्या मरणं प्राप्नोति । अद्य मम पुत्रस्य पर्यायः । सः सजीवः न प्रत्यागमिष्यति इति जानामि अहम्" इति रुदन् एव उक्तवान् कुम्भकारः ।

तदा काष्ठफलकस्था तृतीया सूचना राजकुमारस्य स्मृतिपटलम् आगता । सा च एवम् आसीत् - "यदि यत्किञ्चित् कार्यं कष्टकरम् अपायकरं च इति भासते तर्हि तत् कार्यं निर्भयतया पूर्णपरिश्रमेण च क्रियताम् ।"

'कुम्भकारस्य पुत्रस्य रक्षणं मम कर्तव्यम् अस्ति' इति रामलिङ्गः चिन्तितवान् । अतः सः उक्तवान् - "राजकुमार्याः विवाहः मया सह भवतु" इति । कुम्भकारः एतं प्रस्तावम् अङ्गीकृतवान् । तदनन्तरं रामलिङ्गस्य विवाहः

दर्शनीयानि स्थलानि

यात्रास्थलानि अतिरिच्य आन्ध्रप्रदेशे
अन्यानि अपि बहूनि प्रेक्षणीयानि स्थलानि
सन्ति । भारतस्य पञ्चममहानगरत्वेन ख्याते
भाग्यनगरे ऐतिहासिकमहत्त्वयुक्तानि
स्थलानि बहूनि सन्ति । तेषु चार्मिनार्,
गोलकोण्ड, सलारुजङ्गम्यूसियम्, उस्मानिया-
विश्वविद्यालयः इत्यादयः अन्यतमाः सन्ति ।
यमलनगराभ्यां हैदराबादसिकन्दराबादाभ्यां
संयुक्ता नगरी एव आन्ध्रप्रदेशराज्यस्य
राजधानी अस्ति । एते नगरे हुसैनसागर-
नामकेन सरोवरेण योजिते स्तः ।

विशाखपत्तनम् अन्यदेकं यात्रास्थलम् ।
अत्रत्यं समुद्रतीरं बहून् यात्रार्थिनः आकर्षति ।
एतत् राज्यम् अराकुषातः, टैडाक्याम्पू, बोरा
गुहाः इत्यादीनां प्रेक्षणीयकेन्द्राणां मूलस्थानम्
अस्ति ।

नागार्जुनसागरः, भद्राचलः, लेपाक्षी,
मन्त्रालयः, पुट्टुबर्ति, अमरावती, एति-
फोटलाजलप्रपातः इत्यादीनि अन्यानि
कानिचन प्रसिद्धानि आन्धीयाणि प्रेक्षणीय-
केन्द्राणि ।

राजा प्रतापरुद्रः राज्ञी च एतौ दृष्ट्वा रोमाञ्चितौ
जातौ । रामलिङ्गस्य कथां श्रुत्वा प्रतापरुद्रः
स्वदोषम् अङ्गीकुर्वन् उक्तवान् - “भवता
आनीतात् ज्ञानात् भवान् निश्चयेन लाभान्वितः
अभवत् । तानि वाक्यानि लक्षाधिकरूप्यक-
मूल्यम् अर्हन्ति इत्यत्र नास्ति सन्देहः” इति ।

सुन्दर्या राजकुमार्या सह अभवत् ।

तस्यां रात्रौ यदा राजकुमारी निद्रितवती
तदा रामलिङ्गः जागरूकः आसीत् । मध्यरात्रे
सर्पद्वयं शय्यायाः अधस्तात् आगतम् । राज-
कुमारः खड्गहस्तः सन् सर्पयोः उपरि आक्रमणं
कृत्वा तौ मारितवान् । एतौ कुतः आगतौ इति
सः यदा अवलोकितवान् तदा सः ज्ञातवान्
यत् शय्यायाः अधः सर्परन्ध्रम् अस्ति इति ।

अनन्तरदिने जामातरं सजीवं दृष्ट्वा राजा
आश्चर्यचकितः जातः । तदा रामलिङ्गः उक्तवान्
- “यदा एतस्य प्रासादस्य निर्माणं कृतं तदा
किञ्चन सर्परन्ध्रं नाशितम् इति चिन्तयामि ।
एतौ सर्पौ प्रतीकारं स्वीकुर्वन्तौ आस्ताम् । इदानीं
तस्याः विपदः वयं मुक्ताः” इति ।

रामलिङ्गः राजकुमारः इति ज्ञातवतः
महाराजस्य सन्तोषः द्विगुणितः जातः । सः
पुत्रीं जामातरं च वरद्वल् राज्यं प्रति प्रेषितवान् ।

भारतम् अवगम्यताम्

जनवरीमासस्य विशेषः नाम तस्मिन् मासे २६तमे दिनाङ्के गणतन्त्रदिनोत्सवस्य यात्रा प्रचलिष्यति । तत्र देशेन तान्त्रिकाभिवृद्धिः या आसादिता, उद्यम-वाणिज्य-कृषि-स्वास्थ्य-शिक्षणक्षेत्रेषु प्रगतिः या साधिता सा प्रदर्श्यते प्रतिवर्षम् । एतस्य मासस्य प्रश्नाः भारतस्य प्रगतिम् अधिकृत्य सन्ति । एतेषाम् उत्तरदानेन स्वज्ञानं प्रमाणीकुर्वन्तु ।

१. इदानीम् अस्माकम् अणुशक्त्युत्पादनसामर्थ्यं कियत् अस्ति ?
२. कस्मिन् वर्षे भारतेन 'इन्साद्-१ बि' नामकः उपग्रहः यशस्वितया अन्तरिक्षं प्रति प्रेषितः ?
३. अतिविशाला अत्याधुनिकी 'सागरकन्या' नामिका सागरान्तरालसंशोधननौका इदानीं भारतदेशेन प्राप्ता अस्ति । सा च भारतेन कस्मात् देशात् क्रीता ?
४. भूतलात् भूतलं प्रति गन्तुम् अर्हस्य भारतीयस्य क्षेपण्यस्त्रस्य नाम किम् ?
५. भारतेन कश्चन पुरुषः, काचित् महिला च अन्तरिक्षं प्रति प्रेषितौ । तयोः नाम किम् ? किमर्थं तौ तत्र प्रेषितौ ?
६. भारते कदा शतमानाधारिता मुद्राव्यवस्था अङ्गीकृता ?
७. कदा विश्वविद्यालयानुदानायोगस्य (यु.जि.सि.) स्थापनं जातम् ?
८. भारतस्य अत्युन्नतं भवनं कुत्र निर्मितम् ? तच्च कदा ?

(उत्तराणि अग्रिमे मासे)

'डिसेम्बर' मासस्य प्रश्नानाम् उत्तराणि

१. बिल्गिभवने प्रार्थनासभायाः वेदिकायाः समीपे अण्वस्त्रस्फोटः जातः ।
२. तद्दिने लेफ्टिनेण्ट् जनरल् के. एम्. कारियप्पः भारतस्य सैन्यस्य प्रमुखः अभवत् ।
३. ७४ पक्षाः । तेषु १४ पक्षाः राष्ट्रियाः आसन् ।
४. षड्वारम् । सि. डि. देशमुखः ।
५. १९५४ तमे वर्षे प्रयागक्षेत्रे फेब्रवरीमासे । ५०० जनाः प्राणैः वियुक्ताः जाताः ।
६. १९५४ तमे वर्षे । डा० एस्. राधाकृष्णः, सि. राजगोपालाचार्यः, सि. वि. रामन् च ।
७. सचिन् नागः । शतमीटरात्मकतरण-स्पर्धायाम् ।
८. मुम्बयीनगरीयः अर्चबिषप् वेलेरियन् ग्रेसिया । १९५३ तमवर्षस्य जनवरी-मासस्य १२ दिनाङ्के ।
९. मध्यभारतम् । इन्दोर् ।
१०. श्री रमणमहर्षिः, श्री अरविन्दो च ।

विघ्नेश्वरः

कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा मृदङ्गकेसरी हसन् उक्तवान् - "किं साधारणैः वचनैः मां वञ्चयितुं प्रयत्नः क्रियते भवता ? एतत् कदापि न शक्यते । अद्य तु निर्णीतं भवेत् एव यत् भवतः वेणुगानं श्रेष्ठम्, उत मम मृदङ्गवादनम् इति" इति ।

तदा कृष्णः कम्पमानः मुरलीगानम् आरब्धवान् । मृदङ्गकेसरी अपि मृदङ्गवादनम् आरब्धवान् । श्रीकृष्णः यमनकल्याणीरागम् आरब्धवान् । मृदङ्गकेसरी आश्चर्यचकितः जातः । झटिति एव श्रीकृष्णः हंसध्वनिरागस्य आलापनम् आरब्धवान् । एतं रागं श्रुत्वा अत्युत्साहेन विघ्नेश्वरः मृदङ्गवादनं त्यक्त्वा महता आनन्देन नृत्यम् आरब्धवान् ।

कृष्णः यदा विभिन्नगीतानां द्वारा हंसध्वनि-

रागस्य आलापनस्य विस्तारं कृतवान् तदा मृदङ्गकेसरिरूपं परिवर्त्य विघ्नेश्वरः भूत्वा शुण्ढां चालयन् ताण्डवनृत्यम् आरब्धवान् । तस्मिन् समये तस्य मृदङ्गस्य उपरि मूषकः नृत्यम् आरब्धवान् ।

विघ्नेश्वराय हंसध्वनिरागः विशेषतः रोचते स्म । तं श्रुत्वा सः अत्यन्तं पुलकितः जातः । सन्तोषेण ताण्डवनृत्यं कुर्वन् सः पतितः अभवत् । तत् दृष्ट्वा दिग्भ्रान्तः कृष्णः मुरलीवादनं स्थगयित्वा शिरोभ्रमणात् पतन्तं विघ्नेश्वरम् उक्तवान् - "पार्वतीनन्दन, अहं यदि वादनम् अनुवर्तयामि तर्हि भवान् पुनः अधोमुखः सन् पतेत् । तदा भवतः माता कोपेन मह्यं शापं दद्यात् । अतः एव एषोऽहं गानं स्थगयन् अस्मि । कृपया मां क्षाम्यतु

कुब्जारूपेण भवन्तं निरीक्षमाणा भवति ।
तस्याः विषये भवतः अनुग्रहः भवतु" इति
उक्त्वा मूषके उपविश्य आकाशे अन्तर्हितः
जातः ।

ततः अक्रूरः कृष्णबलरामयोः रथं मथुरा-
पुरीं प्रति नीतवान् । तदा काचित् कुब्जारूपेण
पुरतः आगत्य कृष्णस्य चरणारविन्दयोः चन्दनं
लेपयित्वा नमस्कृतवती । कृष्णबलरामयोः
कण्ठे पुष्पमालाम् अर्पितवती सा । तदा कृष्णः
स्वहस्ताभ्यां तां कुब्जाम् उत्थापितवान् । तदा
सा कुब्जरूपात् मुक्ता सती अप्सराः भूत्वा
देवलोकं गतवती ।

कंसः कृष्णस्य संहारार्थं बहुविधकपट-
मायाजालं रचितवान् आसीत् । परन्तु कृष्णः
तत्सर्वं विफलं कृत्वा तं सिंहासनात् अधः
पातयित्वा तस्य बध्नं कृतवान् ।

देवकीं, वसुदेवम्, उग्रसेनं चापि कारागृहात्
मोचयित्वा कृष्णः उग्रसेनं मथुरासिंहासने
उपवेशितवान् ।

कृष्णबलरामौ ज्येष्ठौ जातौ । कृष्णः
अनेकेषां दुष्टानां राक्षसानां च संहारं कृत्वा
समुद्रजलराशिं दूरम् अपसार्य दुर्भेद्यं द्वारका-
नगरं निर्मितवान् । बलरामं च यादवानां
नायकः इति घोषितवान् ।

एतदनन्तरं कृष्णः रुक्मिणीं वृतवान् ।
समस्तसम्पदः स्वामी भूत्वा अपि कृष्णः पूर्ववत्
धेनूः चारयन् दोहनादिकं कुर्वन् गोपाल-
कृष्णरूपेण द्वारकायां स्थितवान् ।

द्वारकानगरस्य एकस्मिन् कोणे सत्राजित्-
नामकः कश्चित्, प्रमुखः राजा इव सुखभोगान्
अनुभवति स्म । सः आत्मानं साभिमानं

लम्बोदर !" इति ।

"हे कृष्ण ! अहं भवतः मुरलीगानं श्रोतुम्
एव अत्र आगतः अस्मि । आवयोः एतत्
कृष्णविनायकीयं मेलनमेव सुन्दरकाण्डः
अस्ति" इति उक्तवान् विघ्नेश्वरः ।

"विघ्नेश्वर ! भवतः वाहनस्य उपरि मृदङ्गं
पतितं खलु" इति वदन् कृष्णः प्रीत्या मूषकस्य
पृष्ठं स्पृष्टवान् ।

"कृष्ण ! कंसस्य अन्तिमः समयः
सन्निहितः अस्ति । धनुर्यागनिमित्तम् आह्वानाय
अक्रूरः तेन प्रेष्यते । सन्तोषेण गत्वा विजयी
सन् आगच्छतु" इति उक्तवान् विघ्नेश्वरः ।

"एतत्सर्वं भवतः कृपया भविष्यति" इति
वदन् कृष्णः श्रद्धया विघ्नेश्वरं नमस्कृतवान् ।

तदा विघ्नेश्वरः - "भवान् तु अवतारपुरुषः
अस्ति । एतत्सर्वं मम कृपया नैव, अपि तु
भवतः लीलया एव । अस्मिन् समये अर्का

सूर्यवंशीयं कथयन् श्रद्धया सूर्योपासनं करोति स्म । एतस्मात् प्रसन्नः सूर्यः तस्मै स्यमन्तकमणिनामकं महत् रत्नं दत्तवान् । स्यमन्तकमणितः महता प्रमाणेन सुवर्णं प्राप्यते स्म ।

सत्राजित् प्रमुखव्यक्तीः आहूय स्यमन्तकमणिं प्रदर्श्य तस्मात् प्रभूतं धनं सम्पादयति स्म । कदाचित् सः कृष्णम् अपि स्वस्य प्रासादं प्रति निमन्त्रितवान् । परन्तु कृष्णः कदापि न आगतः एव । कुपितः सत्राजित् कृष्णाय ईर्ष्यति स्म । यद्यपि सः कृष्णस्य महिम्नः विषये विविधाः कथाः शृणोति स्म, तथापि सः तं यादवप्रमुखमात्रं मन्यते स्म, न तु ततोऽपि श्रेष्ठम् ।

सत्राजितः सत्यभामानामिका अपूर्वरूपवती पुत्री आसीत् । स्यमन्तकमणिः यथा प्रसिद्धः तथैव सत्यभामायाः सौन्दर्यमपि जगति प्रसिद्धम् आसीत् । जरासन्धसदृशः महावीरः अपि तस्याः प्राप्तिविषये उत्सुकः आसीत् ।

विघ्नेश्वरस्य विषये सत्यभामायाः मनसि महती श्रद्धा आसीत् । सा प्रतिविनायकचतुर्थीदिनं विघ्नेश्वरं भक्त्या पूजयित्वा 'कृष्णं पतिरूपेण ददातु' इति प्रार्थयति स्म । यदा कृष्णः भवनस्य उपरि स्थितवान् भवति तदा तस्य मनः आक्रष्टुम् एव सत्यभामा मार्गे इतस्ततः अटति स्म । परन्तु कृष्णः तां कदापि न पश्यति स्म । एतस्मात् नितराम् खिन्ना सत्यभामा विघ्नेश्वरं सर्वदा प्रार्थयति स्म - 'मम मनःकामनां पूर्णां करोतु' इति

सत्राजित् स्वपुत्र्याः मनोभिलाषं जानन् अपि अजानन् इव व्यवहरति स्म । एकस्मिन् दिने विघ्नेश्वरं श्रद्धया प्रार्थयन्तीं सत्यभामां दृष्ट्वा

सः उक्तवान् - "भगवतः सूर्यस्य अनुग्रहे पर्याप्तमात्रेण सत्यपि किमर्थं वा एतादृशाः अल्पसामर्थ्यवन्तः देवाः पूज्यन्ते?" इति ।

एतत् श्रुत्वा झटिति उत्थाय सत्यभामा उक्तवती - "पितः ! कदापि एवं न वदतु । मम मनोभिलाषं पूर्णं कर्तुं विघ्नेश्वरः एव समर्थः अस्ति इति ।"

"को वा भवत्याः मनोभिलाषः ? रुक्मिण्याः पतिः परिणेतव्यः इति खलु भवत्याः प्रयत्नः ? अन्यस्याः पतिं परिणीय किं तस्याः सम्पत्तिं विभज्य स्वीकर्तुम् इच्छति ?" इति सत्राजित् पृष्ठवान् ।

"अन्यस्याः सम्पत्तेः विभज्य स्वीकारः कथम् ? कृष्णः मम एव सम्पत्तिः । तम् अहं मम आधीन्ये एव स्थापयिष्यामि" इति उक्तवती सत्यभामा ।

सत्यभामायाः प्रतिनिविष्टतास्वभावं

सत्राजित् सम्यक् जानाति स्म एव । तथापि तां लघुबालिकां मन्यमानः सः तूष्णीम् अतिष्ठत् ।

अनन्तरदिने कृष्णः सत्राजितः समीपम् आगतः । कृष्णम् आक्रष्टुं सत्यभामा सर्वालङ्कारयुक्ता सती यदा सन्तोषेण सभा-भवनं प्रविष्टवती तदा कृष्णः ततः निर्गत-वान् ।

सत्राजित् सायङ्कालपर्यन्तं मणिं हस्तेन गृहीत्वा कृष्णस्य दिशि निराशतया पश्यन् आसीत् । तदा तत्र आगता सत्यभामा पृष्टवती - “पितः, भवान् किमर्थं खिन्नः अस्ति ? अत्र आगतः सः किम् उक्तवान् ? मम विषये च सः किं पृष्टवान् ?” इति ।

“सः भवतीं परिणेतुम् इष्टवान् । सः यदि तावत् एव अयाचिष्यत् तर्हि अहं चिन्तां न अकरिष्यम् । सः किम् उक्तवान् इति किं

भवती जानाति ? स्यमन्तकमणिः दातव्यः इति सः उक्तवान् । ‘यदि स्यमन्तकमणिः मम समीपे भवेत् तर्हि सर्वेषां हितं भवेत्’ इति सः उक्तवान्” इति उक्तवान् सत्राजित् ।

तदा सत्यभामा कोपेन - “मत्तः अपि स्यमन्तकमणिः एव भवतः प्रियतमः जातः ननु?” इति वदन्ती यदा सेविकया सह बहिः गन्तुम् उद्युक्ता तदा सत्राजित् सान्त्वनस्वरेण उक्तवान् - “वत्से ! तथा न चिन्तयतु । अहं कृष्णस्य दुराशतां दृष्ट्वा आश्चर्यवकितः अस्मि, तावदेव” इति ।

“सः एतत् तु न उक्तवान् यत् स्यमन्तक-मणिद्वारा यत् सुवर्णं प्राप्तमस्ति तदपि नेष्यामि इति । एवं चेत् दुराशता वा कुतः ? पितः ! यदा कृष्णपरमात्मा प्रार्थयति तदा सन्तोषेण मणेः दानस्य अपेक्षया अन्यत् उत्तमकार्यं किम् अस्ति ?” इति सत्यभामा पृष्टवती ।

तदा सत्राजित् क्रोधेन कम्पमानः उत्थाय उक्तवान् - “नैव दास्यामि । अहं यावत् जीवामि तावत् कस्मैचिदपि न दास्यामि तं मणिम् । एषः मणिः मम प्राणतुल्यः अस्ति । मम सर्वस्वम् अस्ति” इति ।

एतत् श्रुतवत्याः सत्यभामायाः मुखं रक्तवर्णं जातम् । सा उत्थाय उक्तवती - “मणिः भवतः सर्वस्वं खलु ? भवतु । कृष्णस्य तु स्यमन्तकमणिः प्रियः, उत अहम् इति न ज्ञायते । तत् तु तस्य व्यवहारः एव प्रमाणीकुर्यात्” इति । एवं वदन्ती तीक्ष्णदृष्ट्या पितरं पश्यन्ती सा ततः निर्गतवती । तदनन्तर-दिनेषु एव विनायकद्वतुर्थी आगता । पूर्ववत् सत्यभामा विघ्नेश्वरं भक्त्या पूजयित्वा पद्भ्यां

द्वारकानगरं प्रति प्रस्थितवती ।

तस्मिन् सायङ्काले आकाशे सर्वत्र अन्ध-
कारः प्रसृतः । कृष्णः क्षीरदोहनं कुर्वन्
आसीत् । झटिति अन्धकारः निर्गतः । सर्वत्र
कौमुदीप्रकाशः प्रसृतः । क्षीरे चन्द्रस्य प्रति-
बिम्बं कृष्णेन अकस्मात् दृष्टम् । अनुक्षणमेव
पुनः सर्वत्र अन्धकारः प्रसृतः ।

विनायकचतुर्थीदिने प्राप्तात् चन्द्रदर्शनात्
कृष्णः व्याकुलः जातः । पूजागृहं प्रविश्य
विघ्नेश्वरस्य पुरतः नेत्रे निमील्य उपविश्य सः
निवेदितवान् - “हे देव ! मया प्रतिबिम्बमात्रं
दृष्टम् । एषः भवतः कृपाविशेषः” इति ।

यदा कृष्णः ध्यानमग्नः आसीत् तदा
विघ्नेश्वरस्य मूर्तितः एवं शब्दः श्रुतः - “हे
कृष्ण ! भवान् उद्देशपूर्वकं न दृष्टवान् ।
अतः दोषारोपः भवति चेत् अपि स्वयं सः
निवारितः भवति, यथा अन्धकारः झटिति
अदृश्यः जातः तथा । एतत्सर्वं भवतः

हितार्थमेव जातम् अस्ति इति जानातु” इति ।

एतत् श्रुत्वा कृष्णः नेत्रे उन्मील्य उक्तवान्
- “देव ! एतत्सर्वं भवतः लीला वर्तते”
इति ।

तस्मिन् समये रुक्मिणी पूजामन्दिरं
प्रविशन्ती विघ्नेश्वरस्य पुरतः उपविश्य जपं
कुर्वन्तं कृष्णं दृष्ट्वा आश्चर्यचकिता जाता ।
सा कृष्णम् उक्तवती - “आर्यपुत्र ! भवान्
विघ्नेश्वरेण सह वार्तालापं कुर्वन् अस्ति इति
भाति” इति ।

तदा कृष्णः उत्तरं दत्तवान् - “विनायक-
चतुर्थीदिने बाल्ये मां पालितवती यशोदा यद्यद्
उक्तवती तत्सर्वं स्मरणपथम् आयाति । सः
एव विषयः, तावदेव” इति ।

“स्वामिन् । तानि बाल्यवचनानि माम्
अपि श्रावयतु” इति रुक्मिणी पृष्टवती ।

तदा कृष्णः उक्तवान् - “यशोदामाता
विनायकचतुर्थीदिने यदा क्षीरदोहनं कुर्वती

आसीत् तदा अहं क्षीरे चन्द्रस्य प्रतिबिम्बं दृष्टवान् । एतत् ज्ञात्वा यशोदा दुःखेन एवम् उक्तवती - 'पुत्र । भवतः विषये कीदृशः दोषारोपः भविष्यति इति अहं न जाने । ज्येष्ठत्वे प्राप्ते सत्यपि आरोपमुक्तता तु न भविष्यति' इति उक्तवती आसीत् सा । अहम् एवम् उत्तरं दत्तवान् आसम् - 'मातः ! पुनः मया क्षीरे चन्द्रः न द्रक्ष्यते । तथापि कथं वा दोषारोपः भवितुम् अर्हति ?' इति ।"

"एतत् मां वदतु - कीदृशः दोषारोपः जातः आसीत् तदा ?" रुक्मिणी पृष्ठवती ।

"अग्रजः बलरामः उक्तवान् आसीत् यत् अहं मृत्तिकां खादितवान् इति ।"

"भवान् तु चन्द्रं न दृष्टवान् खलु ? भवान् द्रष्टुम् इच्छति चेत् अपि तत् असाध्यम् आसीत् । यतः सर्वत्र अन्धकारः प्रसृतः आसीत् । अहा ! अहम् एकं विषयं वक्तुमेव विस्मृतवती । सत्राजितः गृहस्य मणिः अस्माकं गृहम् आगतः अस्ति" इति रुक्मिणी उक्तवती ।

"कथं वा स्यमन्तकमणिः अस्माकं गृहे दृश्येत ?" इति आश्चर्येण पृष्ठवान् कृष्णः ।

"अहो ! सः मणिः न । सत्राजितः कन्यामणिः । सत्यभामारूपी मणिः आगतः अस्ति । आवां तदारभ्य एतावत्पर्यन्तं सम्भाषणं कृतवत्यौ । सा भवतः निरीक्षां कुर्वती श्रान्ता सती प्रतिगतवती । तस्याः प्रेषणार्थम् आगता अहम् अत्र भवन्तं दृष्टवती" इति उक्तवती रुक्मिणी ।

कृष्णः शिरः चालयन् उक्तवान् - "एषः वा विषयः ! अस्माकं गृहस्य विघ्नेश्वरं द्रष्टुं इच्छन्ती सा अत्र आगता स्यात् । सा मया न दृष्टा एव खलु" इति ।

तदा रुक्मिणी उक्तवती - "अहं न जाने - सा विघ्नेश्वरं द्रष्टुम् आगता, उत भवतः दृष्टिगोचरतां प्राप्तुम् आगता इति । परन्तु अहम् एतावत् निश्चयेन वक्तुं शक्नोमि यत् तस्याः नेत्रे भवतः अन्वेषणे एव मग्ने आस्ताम् इति" इति ।

"एषः तु आश्चर्यस्य विषयः । अहं चिन्तितवान् आसं यत् रुक्मिणी मितभाषिणी इति । परन्तु अद्य ज्ञातं यत् सा चतुरोक्तिसम्पन्ना इति" इति आश्चर्येण कृष्णः उक्तवान् ।

- (अनुवर्तते)

विवेकः उदितः

रामश्यामौ उभौ अपि सहोदरौ, ग्राम-
वासिनौ च । कदाचित् दायविषये तयोः
कलहः आरब्धः । तदा ग्रामे अपि उभौ
पक्षौ उत्पन्नौ । एकः रामस्य पक्षः, अपरः
श्यामस्य पक्षः । उभयपक्षीयाः अपि स्वस्य
स्वस्य पक्षस्य समर्थने एव आसक्ताः । अतः
कलहः तीव्रतां गतः ।

अनेन चिन्तामग्नौ तौ भ्रातरौ किंकर्तव्यता-
मूढौ जातौ । तस्मिन् एव समये कश्चन पशु-
वाणिज्यघटकः तं ग्रामम् आगतः । सः तौ
उक्तवान् - "अहं पशूनां वाणिज्यस्य व्याजेन
बहुत्र अटितवान् । इतः क्रोशदूरे नागाटः
इति कश्चन ग्रामः अस्ति । तत्र धर्मवीरनामकः
समस्यापरिहारकः कश्चन निवसति" इति ।

एतत् श्रुत्वा रामश्यामौ नागाटग्रामं गत-
वन्तौ । ग्रामस्य आरम्भे एव कश्चन कृषीवलः
दृष्टः । रामश्यामौ तम् उक्तवन्तौ - "आवां
धर्मवीरं द्रष्टुम् आगतौ । कृपया तस्य निवासः

कुत्र इति वदतु" इति ।

तयोः वचनस्य श्रवणेन सः कृषीवलः
आश्चर्यचकितः सन् - "किं भवन्तौ तं बश्चिरं
द्रष्टुम् आगतौ ? अनेनैव मार्गेण अग्रे
गच्छताम्" इति वदन् अग्रे गतः ।

कृषिकस्य कथनेन तौ स्तब्धौ अभवताम् ।
किञ्चिद्दूरं गत्वा तौ मार्गे स्थितां काश्चन महिलां
दृष्ट्वा तामपि पृष्ठवन्तौ - "धर्मवीरस्य निवासः
कुत्र ?" इति ।

"अन्धस्य धर्मवीरस्य गृहं वा ? तत् तु
पुरतः दृश्यमानस्य नारिकेलवृक्षस्य पार्श्वे स्थिते
मार्गे अस्ति । तदर्थं भवद्भ्याम् एतेन एव
मार्गेण अग्रे गन्तव्यम्" इति वदन्ती एव सा
अग्रे गतवती ।

किञ्चित् अग्रे गत्वा तौ अन्यां महिलां तमेव
प्रश्नं पृष्ठवन्तौ ।

सा एतौ विस्मयेन पश्यन्ती अवदत् - "सः
मूकः धर्मवीरः किं कर्तुं शक्नोति ? अस्तु ।

पुरतः दृश्यमानस्य देवीमन्दिरस्य पार्श्वे एव तस्य गृहम्" इति उक्त्वा गतवती ।

मार्गे मिलितानां त्रयाणाम् अपि वचनं श्रुत्वा आश्चर्यचकितौ तौ धर्मवीरस्य गृहं गत्वा तम् आहूतवन्तौ ।

"कः ?" इति पृच्छन् एव कश्चित् वृद्धः बहिः आगतः ।

"धर्मवीरं द्रष्टुम् आगतौ आवाम्" इति तौ उक्तवन्तौ ।

"अहमेव धर्मवीरः । वदन्तु । किम् आवश्यकम् ?" इति तेन पृष्टम् ।

भ्रातरौ तम् आश्चर्यपूर्णया दृष्ट्या पश्यन्तौ स्थितवन्तौ ।

ततः रामः आश्चर्यभावं निगूह्य तं वृद्धम् उक्तवान् - "मार्गे लब्धः कश्चन कृषिकः भवन्तं बधिरम् उक्तवान्" इति ।

"स्यात् नाम तथा । यतः ग्रामीणाः मां

कथयन्ति यत् तडागस्य निर्माणं मया कारणीयम् इति । एतत् तु मया न कारितम् । तेन कुपिताः ते मां बधिरं मन्यन्ते इति भावयामि" इति धर्मवीरः उक्तवान् ।

तदा श्यामः - "मार्गे लब्धा काचन महिला भवन्तम् अन्धम् उक्तवती" इति उक्तवान् ।

"मम गृहस्य मृच्छदाः विनष्टाः । मम पत्नी वदति यत् नूतनैः मृच्छदैः गृहम् आच्छादनीयम् इति । तत् मया न कृतम् । अतः सा तथा उक्तवती स्यात्" इति उक्तवान् धर्मवीरः ।

"अन्या अपि काचित् महिला भवन्तं मूकम् उक्तवती" इति रामः उक्तवान् ।

"ग्रामे स्थिताः केचन पुरुषाः स्वपत्नीः पीडयन्ति । ताः सर्वाः मम गृहम् आगत्य मम समीपे स्वस्य पतीनां दुष्टताम् उक्तवत्यः । तान् किञ्चित् परिष्कर्तुं मम साहाय्यं प्रार्थितवत्यः

ताः । किन्तु मया तथा न कृतम् इति कारणात् मां मूकं वदन्ति ताः” इति उक्तवान् धर्मवीरः ।

तदा तौ उभौ अपि उक्तवन्तौ - “आवयोः प्रश्नं श्रुत्वा अन्यथा मा चिन्तयतु । कमल-नामकः कश्चन गोवाणिज्यस्य मध्यस्थः अस्माकं ग्रामम् आगतः । तेन उक्तं यत् दायविषये आरब्धं कलहं योग्यरीत्या परिहर्तुं भवान् एव समर्थः इति” इति ।

“मया यः निर्णयः उच्यते सः सर्वदा न्याय्यः एव भवति । किन्तु स्वार्थिनः, अहङ्कारिणः, आज्ञानिनश्च तं निर्णयं न आद्रियन्ते । अहं जानामि एव यत् अस्मिन् समये तडागस्य निर्माणं न उचितम् इति । यदि इदानीं तडागः कार्येत तर्हि किमपि प्रयोजनं नास्ति । अत एव अहं मौनेन स्थितवान् । एतत् अजानानाः ते मां बधिरं कथयन्ति । मयि अन्धत्वारोपोऽपि एतादृशः निष्कारणः एव । इदानीं धर्मसमयः । एतस्मिन् काले गृहस्य मृच्छदानां परिवर्तनं न कृतं चेदपि न कापि हानिः । अतः मया मृच्छदानां परिवर्तनं न कारितम् । किन्तु अस्मिन् विषये एव मम पत्नी मयि कुपिता अस्ति । अत एव सा माम्

अन्धं कथयति । मूकत्वारोपः अपि न सकारणः । काश्चन गृहिण्यः कथयन्ति इति कारणतः किम् अहं पतिपत्न्योः अन्तरङ्ग-विषये प्रवेशं कुर्याम् ? पतिपत्न्योः कलहः लोके सहजः । कस्य वा गृहे एतादृशाः लघुकलहाः न भवेयुः ? किन्तु कलहे सत्यपि पतिपत्न्योः समञ्जनम् आवश्यकं गृहे । परस्परं सन्देहदृष्ट्या व्यवहारः न भवेत् तयोः । परस्परम् आदरः दृश्येत । तयोर्मध्ये अन्यस्य कस्यचन प्रवेशः न भवेत् । अन्यस्य प्रवेशेन कलहस्य वर्धनम् एव भवेत्, न तु शान्तिः” इति उक्तवान् धर्मवीरः ।

एतत् श्रुत्वा तौ शिरः अवनमय्य उक्तवन्तौ - “श्रीमन् ! इदानीम् आन्तोः ज्ञानोदयः अभवत् । आवाभ्यां ज्ञातं यत् दायविषये उत्पन्ना समस्या आवाभ्याम् एव परिहरेणीया, तस्मिन् विषये तृतीयस्य प्रवेशः न उचितः इति । इदानीम् आवयोः विश्वासः उत्पन्नः यत् आवामेव अस्मिन् कार्ये समर्थौ स्वः इति” इति ।

एवम् उक्त्वा तौ सहोदरौ स्वग्रामं प्रतिनिवृत्तौ ।

भूस्वामिनः तडागः

हयग्रीवनामकः कश्चन ग्रामः आसीत् ।
तत्र लोकनाथः नाम कश्चन आढ्यः
कृषिकः वसति स्म । तस्मिन् ग्रामे तादृशः
कृषिकः सः एकः एव आसीत्, यश्च स्वस्य
कृषिभूमेः स्वामित्वं स्वयं वहति । सः तस्य
ग्रामस्य आधारभूतः अपि आसीत् । ग्रामे
यस्यकस्यचिदपि साहाय्यस्य आवश्यकता यदा
भवति तदा स्वयम् अग्रे गच्छति स्म सः ।
स्वस्य समीपे स्थितेन धनेन दरिद्राणां
आवश्यकतां पूरयति स्म सः । ग्रामे सर्वे जनाः
प्रतिदिनं तस्य नाम कृतज्ञतापूर्वकं स्मरन्ति स्म ।

गच्छता कालेन ग्रामीणाः सर्वे तस्य
वास्तविकं नाम विस्मृत्य 'भूस्वामिन्' इत्येव
सम्बोधनम् आरब्धवन्तः ।

गृहे एकाकी आसीत् सः । तस्य बान्धवाः
आश्रितजनाः वा न आसन् ।

हयग्रीवग्रामः चित्रापुरसंस्थानस्य कश्चन

ग्रामः । तस्य संस्थानस्य कश्चन भूस्वामी
आसीत् एव । स्वस्य आधीन्ये स्थिते ग्रामे
अन्यः कश्चन भूस्वामित्वेन प्रसिद्धः जातः
अस्ति इति वार्ता तस्य भूस्वामिनः कर्णपथम्
आगता । अतः सः स्वसचिवम् आज्ञापितवान्
यत् एतद्विषये सर्वं विचार्य मां वदतु इति ।

तदा सचिवः अवदत् - "श्रीमन् ! कमपि
पुरुषम् उद्दिश्य भगवन् इति सम्बोधनमात्रेण
कोऽपि स्वयं भगवान् भवितुं न अर्हति ।
लोकनाथः दानशीलः, परोपकारी च अस्ति
इति कारणतः जनाः प्रीत्या तं 'भूस्वामिन्'
इति सम्बोधितवन्तः स्युः । अनेन भवतः
कापि हानिः अपयशो वा न । अहम् अस्मिन्
विषये पूर्वमेव विवरणं प्राप्तवान् अस्मि ।
पूर्वजैः सम्पादितं प्रभूतं धनं तस्य समीपे
अस्ति । तस्य कोऽपि बन्धुरपि नास्ति ।
अविवाहितश्चापि सः । अतः अविचिन्त्य

दानादिनिमित्तं प्रभूतं धनं व्ययीकरोति सः ।
किम् एतावता एव सः भूस्वामी भवेत् ?
भूस्वामित्वं वंशपारम्पर्येण प्राप्यते । यौवन-
कालः तस्य । अतः उत्साहयुक्तः सन् सः
अधिकदानादिकं कुर्वन् अस्ति । यदा सः
विवाहितः भविष्यति तदा एतत् सर्वं समाप्तं
भविष्यति । अतः क्षुल्लके एतस्मिन् विषये
तावत् गभीरचिन्तनं न आवश्यकम्” इति ।

सचिवस्य वचनं श्रुतवान् भूस्वामी मन्दहासं
प्रकटितवान्, किन्तु किमपि न उक्तवान् ।

तेषु एव दिनेषु हयग्रीवग्रामस्य ग्रामाधिकारी
अकस्मात् मृतः । नूतनग्रामाधिकारिणः
नियुक्तिः करणीया आसीत् ।

अतः भूस्वामी स्वसचिवम् आहूय उक्त-
वान् - “इतः परं मम संस्थाने जनाः माम्
एकम् एव उद्दिश्य ‘भूस्वामि’पदेन व्यव-
हरेयुः । तदर्थम् एषः योग्यः अवसरः । मृतस्य
ग्रामाधिकारिणः अन्यः कोऽपि बन्धुः नास्ति ।
अतः इदानीं सर्वेषाम् आदरपात्रं लोकनाथमेव
ग्रामाधिकारिपदे नियोजयाम । तस्मात् इतः
परं कोऽपि तं भूस्वामी इति न कथयेत् ।
अपि च यः करः तस्मात् ग्रामात् अस्माभिः
प्राप्तव्यः तत् सर्वं तेन एव सङ्गृह्य अस्मभ्यं
समर्पणीयं भविष्यति । तस्मात् अस्मदधीनता
अपि ख्यापिता भविष्यति तस्य” इति ।

भूस्वामिनः कथनानुसारेण लोकनाथम्
एव ग्रामाधिकारिपदे नियोजितवान् सचिवः ।
एतावता लोकनाथस्तु ग्रामीणानां प्रीतिपात्रं
सञ्जातः आसीत् । अतः ग्रामाधिकारिपदे
स्थितम् अपि तं जनास्तु ‘भूस्वामिवर्य !’
इत्येव सम्बोधयन्ति स्म । एतं विषयं सचिवः

जानन् अपि भूस्वामिनं न उक्तवान् एव ।

ततः एकं वर्षम् अतीतम् । हयग्रीवग्रामस्य
ग्रामाधिकारिणा जनेभ्यः करः सङ्ग्रहणीयः
आसीत् । किन्तु जनानां दारिद्र्यं दृष्ट्वा विषण्णः
लोकनाथः जनेभ्यः करं न सङ्गृहीतवान् एव ।
सः स्वस्यैव अष्टशतं रूप्यकाणि दत्त्वा
ग्रामसेवकम् उक्तवान् यत् चित्रापुरं गत्वा एतत्
धनं वित्तकोषे पूरयित्वा आगच्छतु इति ।
ग्रामसेवकः धनं स्वीकृत्य चित्रापुरं प्रति
गतवान् ।

सर्वेभ्यः ग्रामेभ्यः अपि करं सङ्गृह्य
आगतवन्तः आसन् बहवः ग्रामसेवकाः ।
अतः वित्तकोषस्य अधिकारिणः पुरतः धनं
दातुम् इच्छतां पङ्क्तिः एव आसीत् । तस्मात्
हयग्रीवग्रामीयः ग्रामसेवकः धनं पूरयितुं समयं
निरीक्षमाणः तत्रैव उपविष्टः ।

तावति काले भूस्वामिनः सचिवः तस्यां दिशि आगतः । वित्तकोषस्य पुरतः उपविष्टं हयग्रीवग्रामीयं ग्रामसेवकं दृष्ट्वा तेन सह सम्भाषमाणः सः ज्ञातवान् यत् एषः हयग्रीव-ग्रामात् आगतः इति । तदा तेन पृष्टम् - “करसङ्ग्रहणद्वारा कियत् प्राप्तम् ?” इति ।

“स्वामिन् ! अष्टशतं रूप्यकाणि आनीत-वान् अस्मि । अस्मद्ग्रामतः कररूपेण यावत् दातव्यं तावत् अपि आनीतम् अस्ति मया” इति ग्रामसेवकेन उक्तम् ।

“एवम् ! समग्रं करधनम् आनीतं भवता ! भवतः ग्रामाधिकारी चतुरः, बुद्धिमान् च । इतः पूर्वं कोऽपि ग्रामाधिकारी एवं समग्रं करधनम् वित्तकोषे न पूरितवान् । भवतः ग्रामाधिकारिणः कार्यदक्षतां दृष्ट्वा अहं नितरां सन्तुष्टः अस्मि । भवता आनीतं धनम्

अगणयित्वा अत्रत्यः कोऽपि अधिकारी स्वीकृतिपत्रं न यच्छति । समर्थेन ग्रामाधि-कारिणा प्रेषितः ग्रामसेवकः भवान् । भवतः विषये आदरप्रदर्शनं मम कर्तव्यम्” इति वदन् सः सचिवः अष्टशतरूप्यकाणां प्राप्तिपत्रं दापितवान् ।

किन्तु एतदन्तरे कश्चन दोषः संवृतः । सचिवेन चिन्तितं - ‘सेवकः धनं पूरितवान् अस्ति । स्वीकृतिपत्रस्य प्राप्तिं निरीक्षमाणः अस्ति’ इति । वित्तकोषस्य अधिकारिणा चिन्तितं यत् धनं सचिवेन प्राप्तम् अस्ति इति । अत एव सः सचिवस्य कथनेन स्वीकृतिपत्रं दत्तवान् । विना वचनं प्रतिनिवृत्तः सेवकः सर्वं धनम् ग्रामाधिकारिणे दत्तवान् ।

ग्रामाधिकारी तद् धनं स्वीकृतिपत्रं च सुरक्षिततया स्थापितवान् । एकदा सः क्षेत्रात्

प्रत्यागच्छन् मार्गे दूरात् जलम् आनयन्तीः
काश्चन महिलाः दृष्टवान् । तदा तस्य मनसि
विचारः उत्पन्नः यत् ग्रामे शीघ्रातिशीघ्रम् एकः
तडागः निर्मातव्यः, तेन ग्रामस्य जलाभावः
तदर्थं महिलानां दूरगमनं चापि निवार्यते इति ।

अचिरादेव सः जलस्य अन्वेषणे निपुणान्
आनाय्य परीक्षां कारितवान् । तदा ज्ञातं यत्
जलमूलं तदीये क्षेत्रे एव अस्ति इति । एतत्
ज्ञात्वा सः तदर्थं स्वस्य एकरूपरिमितस्य क्षेत्रस्य
दानं कृतवान् । ततः खननमपि आरब्धम् ।
खननार्थं तेन अष्टशतरूप्यकाणां व्ययः
कृतः । यत् धनं सेवकेन वित्तकोषे न पूरितम्
आसीत् तस्यैव व्ययः जातः आसीत् अत्र ।
तडागनिर्माणं समाप्तम् । जनैः 'भूस्वामिनः
तडागः' इत्येव तस्य नाम कृतम् । तडागविषयः
सर्वत्र प्रसृतः । चित्रापुरस्य भूस्वामिना अपि
एषः विषयः ज्ञातः ।

सः सचिवम् आहूय विवरणं पृष्टवान् ।
अस्मिन् विषये जातायाः विचारणातः ज्ञातं
यत् हयग्रीवग्रामस्य अष्टशतरूप्यकात्मकः
करः वित्तकोषे न पूरितः इति । एतत् ज्ञात्वा
कुपितः भूस्वामी स्वयमेव हयग्रीवग्रामं गत्वा

ग्रामाधिकारिणं पृष्टवान् ।

लोकनाथः प्रवृत्तं सर्वं निवेद्य उक्तवान् -
"यथाकथमपि चिन्त्यते चेदपि एषः भू-
स्वामिनः तडागः एव । वित्तकोषे यत् पूरणीयं
तदेव धनं व्ययितं मया तडागनिर्माणाय । वयं
सर्वे भवतः सेवकाः एव । भूस्वामिनः सेवकः
सन् अहं एतं तडागं निर्मितवान् । अतः एतस्य
नाम 'भूस्वामिनः तडागः' इति अस्ति चेत्
किम् अनौचित्यम् ? अतः मयि कुपितः मा
भवतु इति प्रार्थये" इति ।

ग्रामीणाः अपि कथितवन्तः - 'स्वामिन्,
एषः भूस्वामिनः तडागः अस्माकं महते
उपयोगाय अभवत् । यदि भवान् इतोऽपि
अधिकं करं दातुं वदेत् तर्हि तदपि दातुं वयं
सिद्धाः एव' इति ।

भूस्वामी क्षणम् आलोच्य उक्तवान् - "यः
जनैः सह मिलति, यः तेषां सुखदायी भवति,
यः उदारः, यश्च सर्वदा जनानां हितचिन्तकः
सन् तेभ्यः कमपि लाभः न इच्छति, यः
जनानां सुखदुःखं स्वस्य इति सम्भाव्य कार्यं
करोति स एव भूस्वामी । अतः भवन्तमेव
अहम् भूस्वामी इति अङ्गीकरोमि" इति ।

दानशीलता

पुरा कोसलदेशे सिद्धिस्वामी नाम कश्चन दानशीलः वसति स्म । तस्य दानगुणः सर्वत्र प्रसृतः आसीत् । यदा राज्ञः कर्णपथम् एषा वार्ता आगता तदा तेन चिन्तितं यत् एतादृशाद्य साहाय्यदानं पुण्यकार्यम् इति । अतः सः सिद्धिस्वामिने भोजनवस्तुनां प्रेषणम् आरब्धवान् ।

सिद्धिस्वामिनः पत्नी हंसवती । सा पत्युः अनुरूपा । स्वभोजनमपि त्यक्त्वा सा अपरान् भोजयति स्म । राज्ञा यदा प्रतिदिनं भोजनवस्तुनां प्रेषणम् आरब्धं ततः आरभ्य सा प्रतिदिनम् इतोऽप्यधिकतया अन्नदाने निरता अभवत् ।

कदाचित् कोसलानां राजा तीर्थयात्रां कुर्वन् काशीनगरं गतः । तत्र गङ्गास्नानं समाप्य जनाः आगच्छन्तः आसन् । तदा राजसेवकाः - "काशीराजः आगतः, अपसरन्तु अपसरन्तु" इति वदन्तः कोसलराजमपि अपसारितवन्तः ।

एतत् दृष्ट्वा कोसलराजस्य सेवकाः कुपिताः । ते कोपेन उक्तवन्तः - "कोसलराजस्य अपमानं कर्तुं कियद् धैर्यं भवताम् ?

काशीराजस्य एतावदहङ्कारः किम् ?" इति ।

एतत् वचनं काशीराजेन श्रुतम् । सः स्वस्य अश्वं स्थगयन् कोसलराजं प्रणम्य निवेदितवान् - "अहो, भवान् सिद्धिस्वामिनः देशस्य राजा ! एतत् अजानन्तः मम सेवकाः भवतः विषये अन्यथा आचरितवन्तः । तदर्थम् अहं क्षमां याचे" इति ।

एतत् वाक्यं कोसलराजस्य मनसि असूयाम् अजनयत् । "मया दीयमानं भोजनवस्तु स्वीकृत्य अन्नदानं करोति सः सिद्धिस्वामी । तादृशेन एतावत् यशः प्राप्तम्" इति चिन्तयन् राजा कोसलात् प्रत्यागत्य सिद्धिस्वामिने भोजनवस्तु दीयते स्म यत् तत् स्थगितवान् । सिद्धिस्वामिनः अपयशः वर्धताम् इति उद्देशेन सः तस्य गृहं प्रति अधिकाधिकान् अतिथीन् प्रेषयितुं सूचनां दत्तवान् ।

राजतः भोजनवस्तुनां यत् आगमनं आसीत् तत् स्थगितं चेदपि सिद्धिस्वामी चिन्ताम् अकुर्वन् अतिथिसत्काराय स्वस्य क्षेत्रादि-सम्पत्तिं विक्रीतवान् । तदनन्तरमपि यदा अतिथिसत्कारकार्यं निर्वोढुं न शक्तं तदा सः

अतिथिसत्कारार्थमेव अन्येभ्यः धनं सङ्गृहीतुम् उद्युक्तः अभवत् । तस्य दानशीलतां जानन्तः तस्मिन् विषये आदरयुक्ताः धनिकाः सन्तोषेण तस्मै धनं दत्तवन्तः । किन्तु एतदपि अल्पे एव काले अपर्याप्तं जातम् ।

एकस्मिन् दिने महता प्रयासेन किञ्चित् एव तण्डुलः प्राप्तः सिद्धिस्वामिना । परन्तु गृहे विंशतिः अतिथयः आसन् भोजनं निरीक्षमाणाः । अतः सिद्धिस्वामी चिन्तामग्नः जातः ।

तदा तस्य पत्नी हंसवती स्वस्य मङ्गलसूत्रमेव अवमोच्य पत्युः हस्ते दत्त्वा - "भवान् चिन्तां मा करोतु । अनेन कार्यं समापयाम्" इति उक्तवती ।

ततः तस्य आभरणस्य विक्रयणेन प्राप्तेन धनेन अतिथिसत्कारः कृतः ।

तद्दिने सायं सिद्धिस्वामी 'स्वसमीपे एकं नाणकमपि नास्ति' इति ज्ञात्वा पत्न्या सह काशीयात्रां कर्तुं प्रस्थितः ।

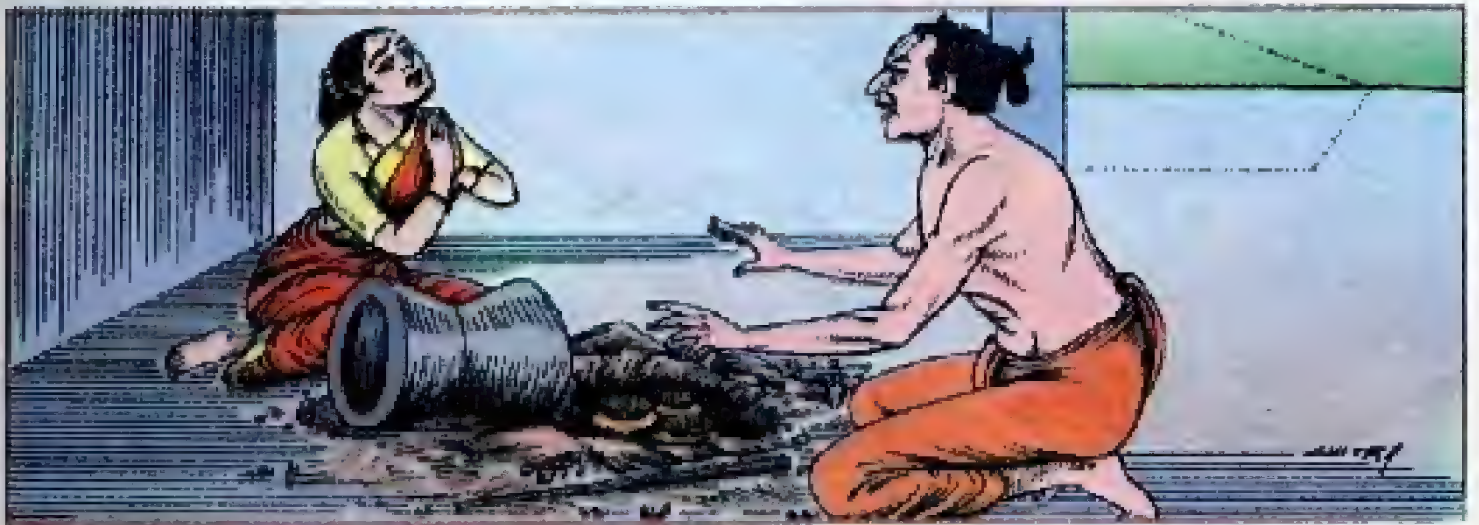
रात्रौ कस्याञ्चित् धर्मशालायां वसतिः कृता ताभ्याम् । तत्र अन्ये त्रयः यात्रिकाः अपि आसन् । तेषु कश्चन उक्तवान् - "वयं

दूरदेशतः आगताः । एतस्मिन् देशे सिद्धिस्वामिनः आतिथ्यं स्वीकर्तुम् इच्छामः । श्वः प्रातः तत्रैव भोजनं प्राप्स्यामः" इति । एतत् श्रुत्वा पतिपत्न्योः आश्चर्यम् अभवत् ।

ते त्रयः अपि यदा निद्रिताः तदा हंसवती पतिम् उक्तवती - "आवाम् इदानीमेव इतः प्रस्थाय गृहं गच्छाव । एतेषाम् आगमनात् पूर्वं भोजनव्यवस्था भवेत् । अस्माकं गृहे एका पेषणी, द्वौ मुसलौ च सन्ति । तान् विक्रीय भोजनव्यवस्थां करवावे" इति ।

तदनन्तरं तौ उभौ अपि ततः प्रस्थाय उषसि एव गृहम् आगतौ । विक्रेतुं यदा पेषणी उद्धृता तदा तस्याः अधः पूर्वजैः स्थापितं बृहत् धनपात्रं द्रष्टुं ताभ्याम् । अतः तद्दिने तौ न केवलं त्रयाणाम् अतिथीनाम्, अपि तु समग्रग्रामजनानामेव आतिथ्यं कृतवन्तौ ।

एषा वार्ता कोसलराजेन अपि श्रुता । तेन चिन्तितं यत् मया धनं न दीयते चेत् अपि योग्याय जनाय भगवता दीयते एव इति । पश्चात्तापेन दग्धः सः पूर्ववत् सिद्धिस्वामिनः गृहं प्रति भोजनादिवस्तूनां प्रेषणं पुनरपि आरब्धवान् ।

अतिथिरूपेण आगताभ्यां नरेन्द्रदेव-रवीन्द्रदेवाभ्यां सह तान्त्रिक-
बन्धुः सर्पदेशस्य गुहायां विचित्राकृतिमन्तं पाशद्वारम् आवाहयति
आदित्यस्य ग्रहणाय । किन्तु तस्य शक्तिः आदित्यस्य
शक्तिः न्यूना आसीत् । अतः प्रत्यागतः सः तान्त्रिकस्य
पुरतः स्वस्य असफलताम् अङ्गीकरोति ।

सर्पदेशं प्राप्तवन्तः आदित्यस्य सहचराः वासाय एकं पटमण्डपं निर्मान्ति ।
कक्षेन गणः सर्वेक्षणाय प्रेष्यते आदित्येन ।

नरेन्द्रदेवरवीन्द्र-
देवयोः विषये तदनुपायिनः
विषये च काचित् दृष्टिः भवतु
सदापि । गुहामन्दिरं प्राप्तुं
कोऽपि मार्गः अस्ति किम्
इत्यपि जानन्तु ।

एषः
नारीस्वरः ।
का स्यात्
एषा ?

शिविरे तिष्ठन् आदित्यः कस्याञ्चित्
नार्याः आर्तनादं शृणोति ।

आदित्यः स्वस्य शिविरस्य पुरतः बद्ध-
हस्तौ कौचित् वनवासिदम्पती पश्यति ।

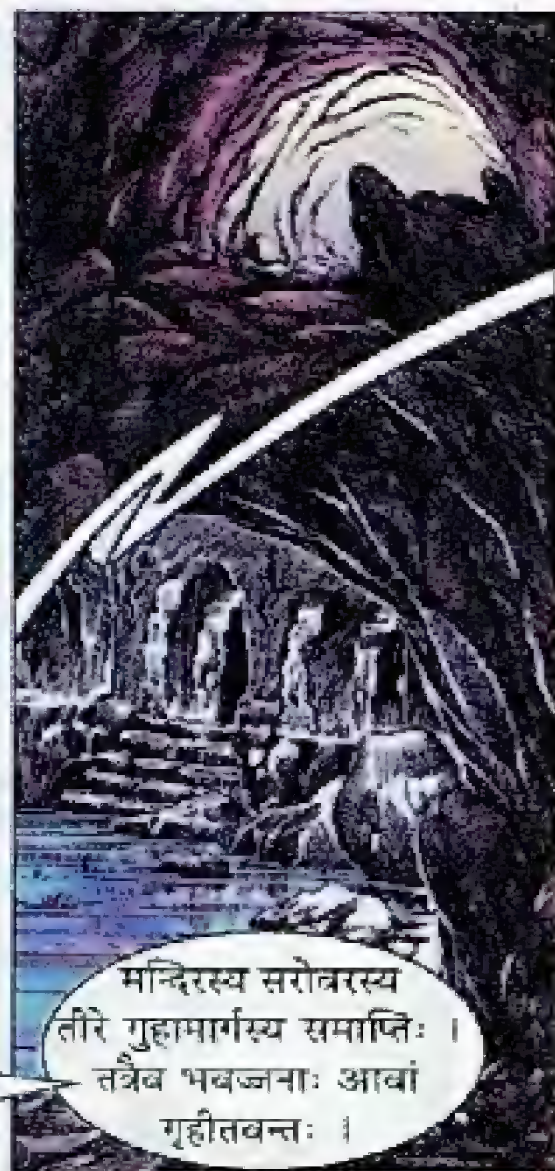

आदित्यस्य शरीरे गण्ड-
रेखा अस्ति । यय च
नाणोपासकाः ।

भवत्या गुप्त-
मार्गविषये उक्तं
खलु ? तस्य आरम्भ
कुतः ? समाप्तिः च
कुत्र ?

मन्दिरतः तस्याः
गुहायाः आरम्भः । अग्नि-
कुण्डसमीपे....

मन्दिरस्य सरोवरस्य
तीरे गुहामार्गस्य समाप्तिः ।
तत्रैव भवज्जनाः आवां
गृहीतवन्तः ।

अहो, अहं कः इति इदानीं वदामि ।
अहं सः एव आदित्यः, यस्य च अन्वेषणे
अस्ति भवतां राजर्षिः । तत्समीपं गमनाय
किं भवन्ती मार्गं वक्तुं शक्नुतः ?

अहो, भवान् एव
आदित्यः नाम । नरेन्द्रदेवस्य
सहचारिणां मुखात् भवतः
साहसकृत्यानां विषये अस्माभिः
बहुधां श्रुतम् आसीत् ।

अनुवर्तते

कालोऽयं

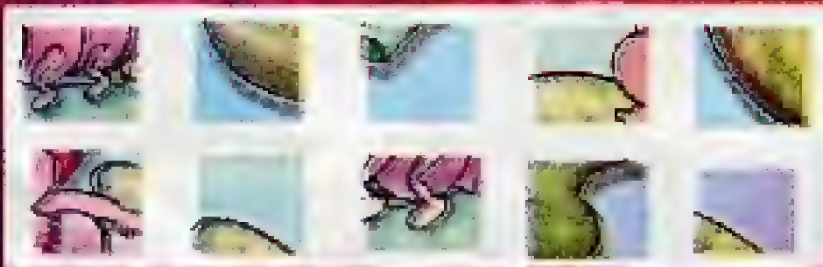
मनोविनोदस्य

समीक्रियतां चित्रम् एतत्

हा हन्त ! केऽपि इग्लीवगलाया
चित्रितं कीटचित्रं छिन्नी-
कृतवन्तः सन्ति । तेषां योजने
साहाय्यं कुर्वन्ति खलु
भवन्तः ? तान् लघून् चित्र-
खण्डान् दृढपत्रे योजयन्तु ।
ततः तान् चित्रखण्डान्
एकैकशः कर्तयन्तु पार्थक्येन ।

योग्ये स्थले तान्
स्थापयितुं प्रयत्नं
कुर्वन्तु । भवतां
प्रयासेन
इग्लीवगलायाः
चित्रं यथापूर्वं
भवतु । अन्ते
उपरि यत् चित्रं
दत्तम् अस्ति तत्
दृष्ट्वा आत्मना
योजितस्य
युक्तायुक्ततां
परीक्षन्ताम् ।

शिलीन्ध्रे मार्गान्वेषणम् ।

झोण्डुवन्दुः स्वस्य पितामह्याः
गृहं गन्तुम् इच्छति । किन्तु
पितामही निद्रामग्ना । सा
तस्य आह्वानं न शृणोति ।
पितामह्याः गृहस्य द्वारस्य
प्राप्तये शिलीन्ध्रस्य मध्ये मार्गः
अङ्कितः अस्ति । किन्तु तस्य
मार्गस्य अवगमने वन्दुः
क्लेशम् अनुभवति । किं भवन्तः
तं योग्यं मार्गम् उपदेष्टुम्
अर्हन्ति ?

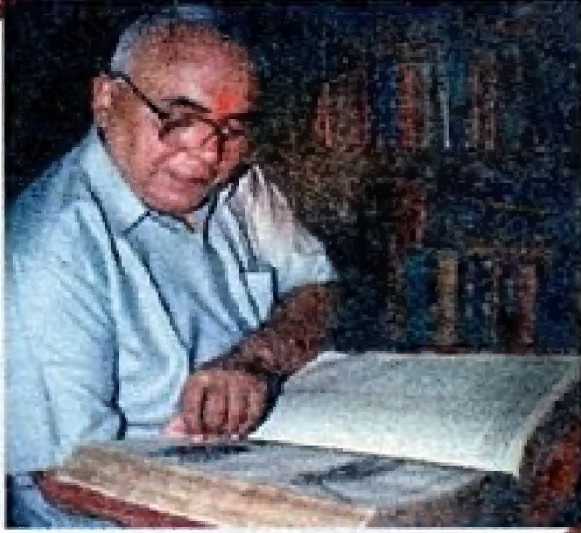
अभिन्ने चित्रे के ?

रिङ्गीरिनीवायाः
एतानि चित्राणि
अतिरमणीयानि ।
यद्यपि एतानि
सर्वाणि सदृशानि
इति भान्ति तथापि
अभिन्नाकारता तु
द्वयोः एव । किं तत्
उभयम् अन्विष्येयुः
भवन्तः ?

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

उपरितनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्परसम्बन्धिवाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां
किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -
चन्द्रमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

युक्ता शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्व प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रु. १००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।
पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिज्ञानान्जलि

'डिसेम्बर' मासीयस्पर्धाशीर्षिकाप्रेषकः -
ग्योको नगरा
१०४९, अकियावा, चियोदामाचि
ओरागन्, गुन्माकेन्
जपान् - ३७० ०५०३

पुरस्कृतशीर्षिका

अहो, स्कन्धोऽयमानन्दकरः ।
अयमङ्गोऽपि तोषकर एव ।

उत्तरं मनोविनोदस्य (पृ - ६४)

अभिज्ञे चित्रे - द्वितीय-चतुर्थचित्रयोः सादृश्यम् ।

Chandamama CD-ROMs, are also available at all leading bookstores in India

Create your own Posters

Learn to Draw

Click to Paint

Drag and Drop to Dress Up your family

DIRECT MAIL OFFER FOR CHANDAMAMA READERS <

To avail 20% discount on Chandamama CD-ROMs, please write to the Project Head Multimedia with your :

Name & Mailing address

Workshop

☐ Copies

Early Reader Series

Jataka Tales Level 1 ☐ Copies

Total Copies : x 199

Please add delivery charges : By Regd. Post Rs. 41/-

per CD and Rs.25/- for out-station cheques.

Enclose your order with a Cheque / DD, drawn in favour

Chandamama India Limited, payable at Chennai.

Offer available only for Indian residents.

CHANDAMAMA'S EARLY READER SERIES Level-1

(FIRST 100 HOURS OF
LANGUAGE LEARNING)

JATAKA TALES - Early Reader Series (Level 1) teaches children to instantly recognise 100 sight words in English. It promises clean fun, good learning and a superior pedagogical approach.

It is the first of a 3-series pack.

These CD-ROMs can also be used for any ESL (English as Second Language) course or Adult education programs that teach English.

*Across media,
a common tradition!*

For trade and commercial enquiries contact:

Project Head, Multimedia
CHANDAMAMA INDIA LIMITED
No. 82, Defence Officers Colony,
Ekkatturhanganal, Chennai - 600 097, India.
Ph : 91-44-2347384, 91-44-2347399
Visit us at <http://www.chandamama.org>

न्यूट्रीन कोकानका खाओ ! क्रिकेट द.आफ्रीका में देखो !!

Nutrine
Wishes a
Happy & Prosperous
New Year
2003

न्यूट्रीन कोकानका रैपर के
भीतर अक्षर और रन छपे हैं.
इन्हें इकट्ठा कीजिए और
जीतिए आकर्षक इनाम !

पहले 6 विजेताओं के लिए!
और जीतिए

दक्षिण अफ्रीका की सैर
क्रिकेट देखने के लिए

जमा कीजिए ये अक्षर

**NUTRINE
KOKANAKA**

पहली 3000
प्रविष्टियों को

डिजिटल कैलेंडर

NUTRINE

अक्षर जमा करने पर

पहली 2000 प्रविष्टियों को
मिलेनियम वीडियो गेम्स

KOKANAKA

अक्षर जमा करने पर

The Real Coconut ... **Enjoy**

India's largest selling sweets and toffees.

* पूरे अक्षर और नम्बर के रैपर ही स्वीकार किए जाएंगे. * प्रत्येक रैपर पर एक संपूर्ण अक्षर ही प्रविष्टि में भेजा सकता है. * तरह तरह के कोकानका पर भी यह लागू है. * न्यूट्रीन कोकानका इस ऑफर के बिना भी उपलब्ध है. * ऑफर केवल स्टोक मिलने तक. * शहरे विवादों का क्षेत्र विलुट, आ.प्र. के न्यायक्षेत्र के अधीन होगा. * न्यूट्रीन प्रबंध का निर्णय अंतिम होगा. * ऑफर जनवरी 31, 2003 तक. * सम्पूर्ण इनाम विजेताओं को तभी अनुदीक्षित शर्तें नियमानुसार पूरी करनी होंगी.

ALL COMPLETED ENTRIES MUST BE SENT TO : NUTRINE CONFECTIONERY CO.P.LTD., P.B. NO.: 38, CHITTOOR 517 001 (A)